

Sermayenin Uluslararasılaşması Sürecinde Türkiye Banka Reformu ve Finans Kapital-içi Yeniden Yapılanma

Derya Gültekin-Karakaş*

1. Giriş

Türkiye banka sektörü, 1990'ların sonlarından itibaren kapsamlı bir yeniden yapılanmadan geçmiştir. Banka reformu sırasında çok sayıda bankaya el konularak bu bankalar tasfiye/birleşme/satış sürecine tâbi tutulmuştur. Bu süreçte yabancı bankaların da genişleyen katılımıyla, sektörde artan bir merkezileşme ve yoğunlaşma yaşanmaktadır. Bunun yanı sıra bankaların çalışma kodları uluslararası bankacılık standartlarına göre yeniden tanımlanırken, bu bağlamda bankaların holdingleri ile ilişkileri radikal yasal ve kurumsal değişikliklerle dönüştürülmüştür. Söz konusu yeniden yapılanma sırasında, bankaların devlet borçlanması ve kendi holding şirketlerine finansman sağlaması yerine, bir bütün olarak şirketler kesimine fon sağlama işlevine yapılan vurgu, sektörün sermaye birikim sürecinde ulaşılan aşamanın gerektirdiği bir dönüşümden geçtiğini göstermektedir.

Bu genel özellikleriyle banka reformu, Türkiye'de banka sektörünün kendi içinde bir temizlenmeden geçip yeniden yapılandırılmasını aşan bir süreç olup, ülkede sermaye birikiminin ilerletilmesine hizmet etmiştir. Bu bağlamda makalenin amacı, reform sırasında hangi bankaların tasfiye sürecini aşp hangilerinin aşamadığını açıklamak ve bu açıklamayı, genelgeçer yazında yaygın bir şekilde yapıldığı gibi bankalara ait mali güç ölçütleri üzerinden değil, bir bütün olarak banka sahibi holdinglerin birikim kalıplarına dair belirli ölçütler üzerinden yapmaktır. Analiz, Türkiye banka reformunu devletin Uluslararası Para Fonu (IMF) ile işbirliği içerisinde, küresel olarak bütünleşmiş bir finans sektörünün oluşturulması arayışı üzerinden açıklamaktadır. Aşağıda da görüleceği gibi, sadece finans ayaklarında değil, holdinglerinin bütününde bir yeniden yapılanma gerçekleştirerek küresel birikimle bütünleşmesini artıran Finans Kapital'in (FK),¹ Türk sermayesi içinde yönlendirici bir güç haline gelişidir söz konusu olan.

1 "Finans Kapital" kavramı, bankaların, birçok sektörde birden etkinlik gösteren holdingler tarafından sahipliğini, bir diğer ifadeyle, holdinglerin üretken, ticari ve para sermaye döngüleri üzerinde eşzamanlı olarak kontrol kurmasını ifade etmektedir. Türkiye'de FK oluşumunu tarihsel süreç içinde ele alan bir çalışmam için bkz. Gültekin-Karakaş (2003).

* Öğr. Gör. Dr., İTÜ İşletme Fakültesi

Finans sektörü reformunun bu temelde bir analizi, küresel birikim içerisinde devletin rolüne dair diğer yaklaşımlardan ayrılmaktadır. Ulus devletin küreselleşme karşısında güç kaybettiği noktasından hareket eden ulusalcı/kalkıncı analizler, banka reformunu devlet-piyasa ikilemi çerçevesinde ele almakta ve makroekonomik dengeleri yeniden kuran bir ulusal politika gereğine işaret etmektedir (bkz. Akyüz ve Boratav, 2002). Ancak bu bakış açısı, sadece yeniden yapılanmaya olan *gereksinime* vurgu yapıp, Keynesyen bir devlet yönetimine olan özlemi dile getirirken, yeniden yapılanma sürecinin kendisini ve bu süreçte açığa çıkan çelişkilerin nasıl “çözümlediğini” açıklamamaktadır. Bu çerçevede IMF, Türkiye’ye neoliberal bir ekonomi politikası dayatan dışsal bir unsur olarak sunulmaktadır (bkz. Yeldan, 2002). Ancak, Türkiye’de devlet her ne kadar neoliberal bir yönelime girmiş olsa bile IMF’nin bu şekilde *dışsal bir baskı unsuru* olarak analize dahil edilmesi gerçeklikle bağdaşmamakta, yeniden yapılanma sürecinde devletin dikkate aldığı çok boyutluluğu gözardı etmektedir.

Türkiye’de devleti IMF’nin edilgen bir maşası olarak görmek bir bakış açısı olarak yeterli değildir: yeniden yapılanma sürecinin birçok boyutu böyle bir tanımlamaya uymamaktadır. Örneğin, bankalara el koymada nasıl bir yöntem izlenmesi ve bu bankaların zararlarının nasıl tasfiye edilmesi gerektiği gibi konularda, genel olarak üretken/ticari sermaye ile FK arasında ve özelde de FK içinde farklı sesler yükselmişti. Zaman içinde el koyulan bankaların zararlarını devletin üstlenmesi ve bu bankaların varlıklarının yerli ve yabancı bankalar arasında nasıl paylaşılacağı konularındaki politika belirlenimini sadece IMF’ye atfetmek süreci açıklamaktan uzak olmaktadır. İzlenecek politikanın farklı sermaye kesimleri için farklı sonuçlar doğuracağı açıktı. Yaşanan sürece bakıldığında devletin, küresel finans piyasalarında rekabet edebilir bir banka sektörü yaratma amacı doğrultusunda, ayakta kalan bankaları (ve dolayısıyla da bunların holdinglerini) kendi başlarına ve/veya artan bir yabancı banka girişi yoluyla güçlendirmeye çalıştığı ve bu amaç doğrultusunda da sektördeki konsolidasyon sürecini yönettiği görüldü.²

Dolayısıyla, sektördeki konsolidasyon süreci örneğinde de görüldüğü gibi, kalkıncı retorik esas olarak IMF belirlenimine atfettiği finans sektöründeki yeniden yapılanmanın sınıfsal boyutunu ve bu süreçte devletin gözettiği çok boyutluluğu (sermaye-içi sınıfsal dengeler ile bu dengeler üzerinde, ülkede birikim modelindeki tıkanmanın aşılması küresel birikimle artan bütünleşme yoluyla iç birikimin ilerletilmesi gereksinimi ve bu dönüşümü belirli bir geçiş süreci içerisinde yönetme zorunluluğu, vb.) açıklayamamaktadır. Türkiye’deki kapitalist sınıf yapısının gelişmiş kapitalist ülkeler kökenli çokuluslu şirketler (ÇUŞler) tarafından şekillendirildiği gibi bir noktadan hareket eden kalkıncı/ulusalcı analizlerde, 1980’lerden beri gözlemlenen içsel sınıf dinamikleri gözardı edilmektedir (bkz. Boratav vd., 1996; BSBIG, 2001; Boratav ve Yeldan, 2001; Manisalı, 2003). Bu nedenle ser-

2 Banka sektöründeki el koyma sürecinin nasıl şekillendiği, yönetildiği ve sektördeki takip eden konsolidasyon süreci hakkında bkz. Gültekin-Karakaş (2005: Bölüm 10; 2006; baskıda).

maye içinde farklılaşan çıkarlar dikkate alınmamakta, dolayısıyla da bunların reform programını nasıl etkilediği konusunda bir bakış açısı geliştirilememektedir.

Banka reformunu ele alan bir diğer yaklaşım olan neoliberal bakış açısı ise konuya serbest piyasanın işleyişinin önündeki engellerin kaldırılması olarak bakmaktadır. Burada banka sektöründeki çarpıklıkların³ kaynağı olarak devlet gösterilmekte ve bu çerçevede, etkin bir kaynak dağılımı için, bu çarpıklıkların giderilmesi gereğine vurgu yapılmaktadır (bkz. Ersel, 1999; Çolak, 2001; Akçay, 2001). Bu çerçevede işaret edilen, bankaların finansal arabuluculuk rolüne geri dönmesi gereğidir.

Öte yandan neoliberal yaklaşım, ahlaki tehlike (moral hazard) sorununu bir piyasa başarısızlığı olarak görüp, bankacılıkta devletin gözetim ve denetiminin gereğine vurgu yapmaktadır. Ahlaki tehlike konusu, bankaların yeniden yapılandırılmasının yanı sıra, özellikle devlet sübvansiyonlarının sona erdirilmesi gereğine ve finansal kuruluşların yaşayabilirliğinin sağlanmasının önemine işaret etmektedir. Ancak burada da, Keynesyen yaklaşımda olduğu gibi, yeniden yapılanmanın birçok boyutu açıklanmadan bırakılmaktadır. İlk olarak bu yaklaşım, bankaların kendi holdinglerinin genel birikimleri içerisindeki hızlandırıcı (katalizör) rolünü gözönüne almaksızın, finansa soyutlanmış bir sektör olarak yaklaşmaktadır (bkz. Ertuğrul ve Selçuk, 2001; Erzan vd., 2001). ‘Bankaların sahipleri tarafından kötüye kullanılmasına’ zaman zaman değinilse bile (örneğin, Akçay, 2001; Akçay, 2003), bu, Türkiye’de sermaye birikiminin içsel bir bileşeni olarak değil de sadece bazı küçük banka sahipleri ve politikacıların karıştığı yolsuzluklar düzeyinde bir konuyu muş gibi ele alınmaktadır.

İkinci olarak, neoliberal analizlerde piyasa etkinliği konusuna verilen önem, bankacılık içindeki çelişkilerin oldukça tâli ve kuramsallaştırılmamış konular olarak kalmasını beraberinde getirmektedir. Bankacılıkta açığa çıkan çelişkilerin, temel olarak, küçük ve büyük bankalar ile özel ve kamu bankaları arasında ortaya çıktığı belirtilmekte ve bu çelişkilerin kaynağı olarak devlet gösterilmektedir. Burada devlet, sorunun hem kaynağı hem de çözüm yeri olarak kendi yarattığı çarpıklıkları giderip, bankacılıktaki yolsuzluğu ortadan kaldırarak piyasa güçlerini harekete geçirmeye çağrılmaktadır. Böyle bir çerçevede, neoliberal reçetenin siyasi boyutu kolayca tartışma dışında bırakılmakta ve neoliberal gündemle uyumlayan politika sonuçları basitçe ‘çarpıklık’ olarak değerlendirilmektedir.

Bu makale, Keynesyenlerin ve neoliberallerin devleti dışarıdan dayatılan politikaların edilgen bir uygulayıcısı veya bağımsız bir hâkem olarak gören yaklaşımlarından ayrılmaktadır. Burada devlet, sermayenin toplumsal ilişkilerinin yeniden üretiminin bir bileşeni olarak ele alınmaktadır. Böylece çalışma, Türkiye’de banka sermayesi içindeki fraksiyonel bölünmeler ve sermaye birikim sürecinin devle-

3 Mevduatlara yüzde yüz devlet güvencesinin varlığı, devlet bankalarıyla ilgili problemler (haksız rekabet, görev zararlarına bağlı zayıf mali yapıları...), yolsuzluğa ve bazı bankaların kötüye kullanılmasına neden olan yetersiz denetleme ve denetleme vb.

te bağımlılıktan küresel bütünleşmeye doğru dönüşümü bağlamında, devletin (ve IMF'nin) sermaye içindeki bu kesimler arasında nasıl arabuluculuk yaptığını vurgulayan bir çerçevede banka reformunun analizini yapmayı amaçlamaktadır. Bu temelde geliştirilen çözümleme, sermaye birikim sürecinin gerekliliklerinin sürüklediği reformun, sermaye fraksiyonları üzerinde dönüştürücü bir etkide bulunup, bu etki yoluyla da Türkiye'de yeni bir sermaye birikim modelinin temellerini attığını gösterecektir.

İncelemenin böyle bir odağa oturtulması ile beraber banka reformu, yukarıda belirtilen standart yaklaşımlardan çok farklı bir açıklamaya kavuşmaktadır. Türkiye'de devlet, aktif bir biçimde, korunan bir banka sektörünün küresel birikimle artan bütünleşmesini sağlamaya çalışmıştır.⁴

Aşağıda incelemenin detaylarına geçmeden önce bir noktanın işaret edilmesinde yarar var. Devletin reform sürecinde nasıl devreye girdiği, hangi politikaları uyguladığı ve bunun yanı sıra devlet ile IMF arasındaki ilişkinin niteliği, açıklığa kavuşturulması gereken önemli konulardır. Ancak bu makalenin odaklandığı sorunsal, banka reformu sürecinde Türkiye'de sermaye birikiminin kazandığı yeni yönetime eşlik eden FK-içi yeniden yapılanma olgusudur. Dolayısıyla, devletin reform sürecinin çeşitli aşamalarında uyguladığı somut politikalar ve bunların sermaye-içi çelişkilerde nasıl bir yere oturduğu bu makalenin sınırlarını aşmaktadır.⁵ Ancak, çok fazla detaya girmeden IMF'nin reform sürecindeki konumuna dair bir noktayı vurgulamak yerinde olacaktır.

IMF, Türkiye'de yaşanan değişim sürecinde bir katalizör işlevi gördü. Sermayenin birçok kesiminde tepki doğuran, fakat sermayenin geleceği için gerekli olan yeniden yapılanmayı gerçekleştirmede devlet için, zaman zaman, günah keçisi oldu. Bir diğer deyişle, IMF'nin varlığı devlete, yapılması gerekli olan, ancak siyasi açıdan zor bir reform sürecini uygulama olanağı verdi.

IMF'nin, 1990'larda sermayenin belirli kesimlerine rant sağlayan devlet borçlanma politikasının artık sürdürülemez hale gelerek Türkiye'de birikimi tehlikeye düşürmesi ve olası bir finansal krizin uluslararası çapta yayılma etkisi göstermesine ilişkin kaygıları artmaktaydı. Bu temelde IMF, Türkiye'de devletin ve devlet borçlanmasında merkezi bir yer alan banka sektörünün reformunun gerekliliği üzerinde ısrar ediyordu.

Birikim biçimindeki tıkanma iyice açığa çıkmış olmakla birlikte, seçim kaygıları dolayısıyla hiçbir hükümet, IMF'nin desteği olmaksızın banka iflaslarına ve el koymalarına yol açacak bir reform sürecini kendi başına başlatamazdı. Aslında kritik aşamalarda, Türkiye'de devletin reformların sorumluluğunu doğrudan IMF'ye yüklemesi ve böylece sorumluluk ve suçlamadan kendini koruması olanaklı olmaktaydı.

4 Devlet politikalarının hem sınıflar hem de sermaye fraksiyonları arasında açığa çıkan çelişkiler dolayımında okunmasına dair teorik bir çerçeve için bkz. Bryan (1984; 1987).

5 Devlet ve IMF arasındaki ilişkinin doğasını ele alan bir çalışmam için bkz. Gültekin-Karakaş (2008) ve devletin reform sürecinde uyguladığı çeşitli politikalarla bu sürece nasıl müdahil olduğu konusunda bkz. Gültekin-Karakaş (2006; baskıda)

Uluslararası kapitalizmin kurumsal düzenekleri içinde yer alan IMF gibi daha ‘yüksek’ bir otoriteye olan bu gereksinim, bankacılıktaki yeniden yapılanma sırasında kimin kazanacağı ve kimin kaybedeceğine dair yaşanan çelişkiler dolayısıyla iyice açığa çıkmaktaydı. Sermayenin tüm fraksiyonlarının zayıf bankaların elenmesi konusunda hemfikir olmalarını beklemek yersiz olurdu. Zayıf bankaların sahibi holdingler reform sürecine direnç gösterip, ilkel birikimle destekleyerek eriştikleri mevcut birikimlerini (ve “kârlılıklarını”) uluslararası rekabet karşısında sürdürebilmek için devlet tarafından kurtarılmaya çalışıldılar. Fakat IMF’nin varlığı, Türkiye’de devlete, reformu dış yardımlar karşılığında dışarıdan dayatılan, pazarlık konusu edilemez bir koşul olarak sunup uygulama yetisini vermiş oldu.

Ancak sonuçta yaşanan, IMF’nin küresel olarak bütünleşmiş sermaye birikimi vizyonu doğrultusunda, Türkiye’de sermaye birikiminin küresel birikim süreciyle bütünleştirilmesi amacı ile reformun uygulanması oldu. Bir diğer deyişle, sadece Türkiye’ye özgü bir ‘serbest piyasa’ (ve özellikle finansal piyasa) teşviği değil, söz konusu olan.⁶

Bu nedenle, IMF’nin desteği ile birlikte Türk devleti, sermayenin bazı kesimleri için finans ve diğer sektörlerde güç kaybı anlamına gelecek olan birikim biçimindeki dönüşüm için gereken gücü kendinde buldu. Ancak IMF, neoliberalizmin destekleyicisi bir kurum olarak Türkiye’nin banka reformunda ulaşmayı gereksindiği nihai hedefi belirledi. Buna karşın kritik konu, değişimi bir geçiş dönemi içinde yönetme gereği idi. Bankacılık sadece bir sektör olarak görülemezdi; birikimde merkezi bir yeri vardı ve dolayısıyla tüm ekonomi için kritik bir önem taşıyordu. Bu nedenle devlet için asıl sorun, tutulan her farklı yol sermaye içinde farklı kazananlar ve kaybedenler anlamına geleceği için, yeni bir bankacılık rejimine hangi yoldan gidileceğini belirlemektir.

2. Sermaye Birikiminde Yeni Bir Yönelim Gereksinimi (1990 sonları)

Bu noktada, banka reformunun Türkiye’de neden sermaye birikim sürecinin genel çerçevesi içerisinde ele alınması gerektiği açıklığa kavuşturulmalıdır. Bunun bir boyutu, banka sektörünün sermaye birikimine dair genel konulardan ayrı tutulamayacağıdır. Fakat bundan daha önemli bir diğer boyut, sermaye birikiminin ulaştığı nihai aşamada, bazı sermaye fraksiyonlarının özgül gereksinimleri doğrultusunda, Türkiye’de kapitalizmin yöneldiği yeni rota ile ilgilidir.

Türkiye’de devlet (ve de IMF), banka reformu da bir bileşenini oluşturmak üzere, Türkiye’de kapitalizmin yöneldiği bu yeni rotanın sağlamlaşması amacıyla ak-

6 Burada banka sektöründeki temizlenmenin arkasında yatanın küresel rekabet olduğu vurgulanmakla beraber, bu Türkiye’de korumacılığın sona erdiği bir döneme geçiş izlenimi uyandırmamalıdır. Borçlanma politikası aracılığıyla devletin sağladığı korumacılığın sona eriyor olması ile birlikte, küresel bütünleşmenin tamamlanması (sınai, ticari ve finansal bütünleşmenin tümünün sağlanması) ve daha örtük ve az savurgan olan bir korumacılığa geçiş gereksinimi doğmuştur. Özünde yaşanan, belirli sermaye kesimlerinin daha rafine bir biçimde desteklenmesine geçiş ve ‘serbest piyasa’ retorik bir etiket olarak kalmaktadır. Neoliberal küreselleşme döneminde de, devlet destekçiliği çeşitli biçimlerde devam etmektedir.

tif bir rol oynamıştır. Bu yüzden, yönelinen bu yeni rotayı açığa kavuşturmak banka reformunun anlaşılması açısından önem taşımaktadır.

Türkiye’de sermaye, 1980 sonrası dönemde ihracata yönelen sanayii temel olarak düşük reel ücretleri ve ihracat teşviklerini kullandıktan sonra, *daha ileri bir kapitalist gelişme düzeyi için, artan makineleşme ve yüksek katma değer üretimine* gereksinim duymuştur. Oysa Türkiye ekonomisi, düşük teknolojiye dayanan imalat sanayi sektörlerine olan yoğunlaşma ve rekabet gücü ile,⁷ yüksek teknolojiye dayalı üretim ve ihracata yönelen Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) ortalamasından hâlâ sapma göstermektedir (Saygılı, 2003: 53). Devlet Planlama Örgütü (DPT), Türk ekonomisinin sağlıklı bir uzun dönem büyüme çizgisine oturması için gereken teknolojik dönüşümün çok uzağında olduğunu işaret etmektedir (Saygılı, 2003: 26).

Türkiye 1980 sonrası ihracata yönelim döneminde, işgücü piyasasının esnekleştirilmesi yoluyla emek ve kaynak-yoğun sektörlerde uzmanlaşmıştır (Köse ve Öncü, 2000: 84). Ancak, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Doğrudan Yabancı Sermaye Komisyonu (DPT, 2000: 5), doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını (DYS) çekmede görece emek ucuzluğunun, emek maliyeti toplam maliyetlerin küçük bir kısmını oluşturduğu için önemini kaybettiğini vurgulamaktadır. Dahası, eski Sovyet Bloğu’ndaki ilkel birikim koşulları küresel sermaye için taze bir kaynak sunduğu için, Türkiye mutlak artı-değer üretiminde rekabet gücünü kaybetmektedir.

Ayrıca 2005’ten sonra, Türkiye imalat sanayi üretim ve ihracatının belkemiğini oluşturan tekstil ve hazır giyim sanayinde kotalar kaldırılacaktı.⁸ Bu, Türkiye’deki üreticilerin, yakında Çin gibi bazı düşük ücretli ülkelerin keskin rekabeti ile karşı karşıya kalacakları anlamına geliyordu. Böylece, Türkiye’nin geleneksel sektörleri, ileri tasarım ve pazarlama gücü gerektiren daha yüksek kalite kesimlerine yönelerek, rekabet güçlerini geliştirmeye zorlanmaktaydı.

DPT (2004: 23), sanayinin bu yolda karşı karşıya kaldığı temel zayıflık olarak, küçük ve orta boy işletmelerin (KOBİ) yaygın mevcudiyetlerine ve finansal sıkıntılarına işaret etmekteydi. Geleneksel sektörlerde böyle bir değişim gereksiniminin yanı sıra, imalat sanayi üretim ve ihracatında yüksek-teknolojiye dayalı ürünlerin payını artırmak için de yapısal bir dönüşüm gerekmektedir. Bütün bu gelişmeler, 1980 sonrası dönemde dışa yönelik birikim modelinin faturasının kesildiği emek için daha da kötüleşen koşulların habercisiydi. 2003’te yasalaşan yeni İş Yasası bu öngörüye doğrular niteliktedir. Yeni yasa, küresel birikimle artan bütünleşme arayışındaki sermaye kesimlerinin, uluslararası rekabette ayakta kalmak için emekten

7 Saygılı, 1990-1997 döneminde düşük teknolojiye dayanan sektörlerin artan bir eğilimle, Türk imalat sanayi üretimi, katma değer ve yatırımlarında % 40 ile en yüksek paya ulaştığını göstermektedir. Bu sektörler arasında, gıda-içecek-tütün ve tekstil-hazır giyim sektörleri üretimde ve katma değerde, sırasıyla % 36 ve % 32 ile en yüksek paya sahiptir. Ancak, yüksek teknoloji sektörlerinin üretimde sadece % 4.5 ve katma değerde de sadece % 5.5’luk payları vardır. İmalat sanayi ihracatındaki pay bakımından, yüksek teknoloji sektörleri paylarını 1989’da % 2.46’dan 2000’de sadece % 7.53’e çıkarabilmişlerdir (2003: 14, 46).

8 Kotaların kaldırılması daha sonra 2008 yılına ertelendi.

görelî ve mutlak artı-değer sağaltımı olanağını artıran değişiklikleri içermektedir. Emegün örgütlenme olanaklarını zayıflatan kısmî süreli çalışma, toplu iş çıkarmaları ve zorunlu ücretsiz izin gibi düzenlemelerle “işgücü” piyasasını esnekleştiren yeni yasa, bir bütün olarak üretim sürecinde sermayenin emek üzerinde artan denetimine olanak vermektedir (bkz. Ercan, 2003c).

Bu nedenle, finans korumacılığı⁹ para sermayeyi daha fazla uluslararasılaşma gereksinimi içinde olan belli sermayelerin elinde toplama işlevini yerine getirdikten sonra, Türk devleti daha yüksek bir kapitalist gelişme düzeyi için sanayi politikasını yeniden tanımlamıştır. Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005), artan küresel rekabet karşısında imalat sanayinde daha yüksek bir rekabet ve verimliliği hedef almaktaydı (DPT, 2004). Dünyadaki eğilimlere benzer şekilde ihracat yapısında böyle bir dönüşüm için DPT, tüketim malları, hammadde ve emek-yoğun mallardan, bilgi ve teknoloji yoğun mallara doğru sanayi yapısında bir dönüşümü ve yeni teknolojiler üretilmesi yoluyla pazar payının artırılmasını sağlayacak politikaların uygulanmasını öneriyordu (2003: 46).¹⁰ *Bu, sermaye birikiminin üretkenlik artışına doğru yeniden yönlendirilmesi demektir.* Bu değişim, emek açısından daha nitelikli, yüksek katma-değer üretimine (Marksist bir ifadeyle, görelî artı-değer üretimine) odaklanma anlamına gelmektedir. Ancak, üretkenlik artışı yönündeki bu dönüşüm, sermaye için mutlak artı-değer sağaltımının öneminin azalması anlamına gelmemektedir. Daha ziyade, Türkiye’de kapitalizmin devam etmekte olan yeniden yapılanması, hem mutlak hem de görelî artı-değer üretiminin yoğunlaştırılmasına dayanmaktadır.

Üretken sermaye temelli birikimin¹¹ önünün açılarak ilerletilmesi için,¹² banka sektöründe bir dönüşüm gerekmektedir. Burada önemli olan, Türk finans sisteminin küresel piyasalarla bütünleşme gereksiniminin, Türkiye’nin *üreten* sermayesi-

9 1980’lerin sonlarında ihracatı teşvik politikalarının sınırlarına ulaşması ile, ülkede para sermaye açığını kapatmak üzere yeni bir politika gündeme geliyordu. Finansal serbestleşme sürecinin sağladığı temel üzerinde, 1990’lar boyunca Türkiye’ye uluslararası portföy ve kısa vadeli sermaye girişleri teşvik edilmiştir. Bu süreçte, devletin dış piyasalardan doğrudan borçlanmak yerine, banka sistemi aracılığıyla dolaylı olarak borçlandığı görülmüştür. Bir diğer deyişle bankalar yurtdışından sağladıkları fonları devlete borç vererek, bu aracılıktan tatlı kârlar sağlamış ve holdinglerinin yurtiçi ve dışındaki genişlemelerini finanse etmişlerdir. Böylece, 1980 sonrası dönemde devlet borçlanma politikası, birikimlerini uluslararasılaştırma çabası içinde olan FK ve diğer büyük ölçekli ticari kapitalistlere para sermaye aktarma yoluyla bir tür koruma sağlamıştır ki bu politikayı “finans korumacılığı” olarak tanımlamaktayım. Bu konuda bkz. Gültekin-Karakaş (2005: Bölüm 5; 2008).

10 Bu politikalar konusunda bkz. Gültekin-Karakaş (2005: Bölüm 6).

11 Türkiye’de 1920’lerden günümüze, sermaye birikim sürecinin farklı alt aşamaları itibarıyla üretken sermayenin oluşumu ve gelişimi hakkında tarihsel bir değerlendirme için bkz. Ercan ve diğ., (2008b). Bu çalışmada, 1980 sonrası dönemde önce ihracat teşviği, sonra kısa erimli uluslararası para sermayenin ülkeye çekilmesi amacıyla izlenen politikaların, ülkede bugün üretken sermaye temelli birikimin ilerletilmesi için gerçekleştirilmeye çalışılan yapısal dönüşümün hazırlık aşamaları olduğu vurgusu yapılmaktadır.

12 2001 finansal krizi sonrası yatırım verilerine bakıldığında, 1980 sonrası izlenen politikaların sağladığı temel üzerinde, Türkiye’de üretken sermaye yatırımlarındaki artış ve sanai birikimin derinleştirilmesi çabasının ilk ipuçları görülebilmektedir. Sermaye, tüketim elektroniği, beyaz eşya ve taşıt araçları başta olmak üzere temel ihracatçı sektörlerde daha ileri teknoloji kullanımına dayanan üretim aşamalarına geçmek istemektedir. Bunun yanı sıra, bugün Türkiye’nin tüketim mallarının üretiminde gerekli ara ve sermaye mallarının yerli üretimine yöneliminin ilk işaretleri de görülmektedir (bkz. Ercan vd., baskıda).

nin küresel bütünleşme arayışından kaynaklanmakta olduğudur. Sanayi üretimini makineleşme ve yüksek-teknoloji sektörlerine doğru yönlendirmek için, fonlar sabit sermaye yatırımlarına aktarılmalıydı. Daha fazla yerel ve küresel fonlara ulaşmak, sadece FK'nin genişletilmiş yeniden üretim döngüsü için gerekmekte, fakat aynı zamanda tüm şirketler kesimi de buna gereksinim duymaktaydı.¹³ Bu gereksinim, devletin finans korumacılığına bağımlı olmadan uzun-dönemli bir bankacılık politikası izleyen ve bankaları ayakta kalmayı başarmış holdinglerin neden banka reformunda öncü bir rol oynadıklarını da açıklamaktadır.¹⁴

Birikimdeki bu yönelimin sınıfsal yansımaları oldukça önemlidir. Burjuvazi için bu, genelde sermayenin özelde ise FK'in, kârların uluslararası rekabet yoluyla elde edildiği yeni bir birikim modeline uyumunu gerektirmekteydi. Bu değişim FK içinde, finanstan dışlanmaları ve süreç içerisinde diğer sektörlerde de birikim kapasitelerini değişen ölçülerde yitirmeleri sonucu bazı 'kaybedenler' yarattı. Öte yandan 'kazananlar' tarafında ise, FK'in önder fraksiyonu, işlevsizleşen üyeleri sırtından atarak FK içindeki konumunu güçlendirdi. Devlet, FK içindeki bu egemen, fakat birikim modelindeki dönüşümü kendi başına gerçekleştirecek gücü olmayan lider fraksiyon adına, bu dönüşümü yönetmek için sürece dahil oldu.

Bu makale Türkiye banka sektörü bağlamında sermaye-içi fraksiyonel çelişkileri inceliyor olmakla birlikte, bankacılıkta açığa çıkan çelişkiler toplam sermaye içindeki daha genel bölünmelerle çakışmaktadır. Bankaların sahipliği holdinglere ait olduğu için, bankacılıkta faaliyet gösteren bireysel sermayelerin döngüleri, banka sektörünü aşarak ekonomideki diğer birçok değişik sektöre uzanmaktadır. Böylece bankacılıktaki fraksiyonel bölünmeleri, bu holdinglerin sadece bankacılık faaliyetleri değil, genel birikim stratejilerinin özellikleri belirlemektedir. Bankacılıktaki bu sahiplik yapısının geniş yansımaları sayesinde banka reformu, küresel sermayeyle artan bütünleşme yolunda, Türk devleti ve IMF için daha genel sermaye-içi sınıf dinamiklerinin yeniden şekillendirilmesinde etkili bir araca dönüşmüştür.

3. Banka Reformunda Fraksiyonel Bölünmeleri Belirleyen Konular

Birikimi küresel rekabet edebilirlik temelinde yeniden yönlendirme gereksinimi, banka reformu sürecinde sermaye fraksiyonları arasındaki bölünmelerin analizinde genel çerçeveyi sağlamaktadır. Devlet ve IMF'nin banka reformuyla amaçladığı, sadece batık bankaların ayıklanması değil, Türk holdinglerinin birikim kalıplarının yeniden yönlendirilmesiydi. Kimin IMF ve Türk devleti tarafından belirlenen ölçütleri karşılayabileceğine karar verilirken, bankaların güçlü bir finansal yapıya sahip olup olmamalarından ziyade, holdinglerinin birikim kalıpları ve küresel birikimle bütünleşme biçimleri gözönüne alınmaktaydı. Bu, hangi bankanın tasfi-

13 Bkz. Alternatifbank Genel Müdürü Murat Arıç'ın açıklaması: Kenan Şanlı, "Abank Kurumsalla Tasarruf Yaptı", Finansal Forum, 24 Mart 2003.

14 KOBİ'lerin yeni bankacılık döneminde önemli bir piyasa kesimi olarak yükselmesi, aynı zamanda bu genel değişimle bağlantılıdır.

ye edileceği, hangi bankanın ayakta kalacağına dair devletin verdiği kararın her durumda “doğru” olduğunu iddia etmek anlamına gelmez (bu ayrımında çok kesin ölçütler yoktu). Ancak, devlet politikasındaki genel mantık birikim kalıplarına dair ölçütler temelinde anlaşılmalı çalışıldığında, banka reformunun şimdiye kadar yapılan analizlerinden daha kapsamlı bir açıklama ortaya çıkmaktadır.

Özetle devlet ve IMF, yaşayan ve tasfiye olan bankaları birbirinden ayıran çizgiyi belirlerken, küresel olarak bütünleşmiş piyasalarda rekabet edebilecek kapasiteye sahip holdingleri desteklemeyi amaç edindi. Devlet ve IMF, FK’in yaşayabilirliğini belirleyen nitelikler konusunda hiçbir zaman açık olmamakla beraber, belirtilen amaç çerçevesinde üç nitelik ayırt edilebiliyordu:

- Küresel ölçekte dinamik, büyüme potansiyelli sanayilerde yatırım yapabilirlik,
- Türkiye’ye/Türkiye’den uluslararası sermaye akışı doğurabilme ve/veya ihracat geliri sağlayabilme potansiyeli,
- Küresel ölçekte en ileri bireysel sermayelerle ilişki kurabilme kapasitesi.

Bu ölçütler, sadece banka performanslarına ilişkin basit göstergeler değildi. Bankalar holdinglerle bütünleşmiş olduğu için, söz konusu olan ihtiyatlı bankacılıktan daha yaşamsal önemde bir konu olan, Türkiye’de sermaye birikiminin bütünsel bir yönelimiydi. Buna göre IMF ve Türk devleti, başarılı, yeniden yapılandırılmış şirketlerin yukarıda belirtilen ölçütlere karşılık gelen bir modele uymalarını beklemekteydi. Bu niteliklere sahip holdingler, banka tasfiye sürecinde eşiği aşmış ve Türkiye’nin yeni finans kapitalini oluşturmuştur.

4. Alternatif Bir Sınıflandırma

Yukarıda belirtilen üç ölçütü karşılayan ve karşılayamayan holdingler arasında oluşan bir ayrım temelinde, iki sermaye fraksiyonu tanımlanabilir:

- *Bankalarını kaybeden holdingler: ilkel birikimciler¹⁵ birikimlerini rant sağlama temeline dayayıp, yaşayabilirlikleri buna bağlı olan holdingler.*
- *Bankalarını korumayı başaran holdingler: dinamik birikimciler finans korumacılığın sağladığı devlet temelli rantlardan yararlanmanın yanı sıra, gerçek bir birikim temeli olan holdingler.*

Holdingler arasında yapılan bu ayrıma paralel olarak, kendilerine ait bankaları

15 Gerçek kapitalist birikim, metalaştırılmış emek, sermaye ve yaygın piyasa ilişkilerinin var olduğu tam olarak kapitalleşmiş ekonomilerde görülür. Kârlar, değerın üretiminde ulaşılan etkinliğe dayalı olur. İlkel birikim ise, daha önceki bir gelişim aşamasına karşılık gelir ve kapitalist birikimin, özünde kapitalist olmayan alanlara nüfuzuyla ilişkilendirilir. Burada kârlar, rekabetçi koşullar altında sağlanan kapitalist verimlilik tarafından değil, fakat ucuz, metalaştırılmamış emek, bedava toprak ve devlet himayesini kullanabilme kapasitesine bağlı olarak belirlenir. Burada bankacılık alanında devlet korumasından yararlanma, ilkel birikimin bir kaynağı olarak karşımıza çıkmaktadır. Marx (1867: 919-920), 1600’lerin Avrupası bağlamında, kamu borçlarının bankalar için bir ilkel birikim kaynağı sağladığına işaret etmektedir. Benzer şekilde, Türk devleti, 20. yüzyılın sonunda Türkiye’deki bankalardan yüksek reel faiz oranlarıyla borç alarak, bir ilkel birikim sürecine olanak verdi. Bankalarını kaybeden holdingler, karlılıklarını büyük ölçüde devlet borçlanmasından sağlanan rantlara dayandırdıkları için, Marx’ın tanımlamasına bir benzetmeyle, ‘ilkel birikimciler’ olarak adlandırılmışlardır. İlkel birikimle (primitive accumulation) ilgili olarak bkz. Marx (1867: 31. Bölüm).

da, holdinglerin 1980 sonrası dönemde devletin finans korumacılığı ile olan ilişkilerindeki farklılaşmaya göre, iki gruba ayırmak mümkündür.

Yazında genellikle büyük ve küçük bankalar arasında yapılan bir ayrımın aksine,¹⁶ holdinglerin (ve bankalarının) yukarıdaki gibi bir gruplandırmaya tâbi tutulması, neden bazı küçük bankaların devletten daha büyük bankalarla aynı reform politikalarını talep ettiğini açıklığa kavuşturmaktadır.¹⁷ Aynı şekilde, bazı küçük bankalar reform sürecinde ayakta kalmayı başarırken, Demirbank ve Pamukbank gibi görece daha büyük oyuncuların neden elendiğinin de açıklanması gerekmektedir. Bu bağlamda, yukarıda belirtilen alt-gruplar görece hem büyük hem de küçük bankaları aynı anda içermekte olup, bu durum büyük-küçük banka ayrımının elverişli bir hareket noktası olmakla beraber, yetersiz olduğunu göstermektedir. Bu nedenle, sadece bankalar yerine holdinglere odaklanmak, büyük/küçük, eski/yeni, riskli/ muhafazakâr banka ayrımlarının neden sınırlı bir açıklayıcılığa sahip olduğunu göstermemize yardımcı olur. Yani bankaların gruplandırılması, holdinglerinin birikim kalıpları temelinde yapılmalıdır. Bu durumda, birikime dair kritik özellikler – rant sağlamaya yönelik finansman; finans ve sanayi şirketleri arasındaki ilişkiler; sınai genişleme biçimleri; ve küresel birikim biçimleri (ihracat, doğrudan yatırım (ve nerede); ortak yatırım (ve kiminle) vb.) – bankacılıkta ortaya çıkan çelişkilere ışık tutmada öne çıkmaktadır.

İlkel ve dinamik birikimciler arasındaki ayrımın kritik nokta, bunların 1980’leri ve 1990’lar boyunca birikimlerini nasıl gerçekleştirdikleri ile ilgilidir. Bu holdinglerin tümü finans korumacılığından yararlanmıştır. Fakat bazıları, çeşitli sektörlerdeki hızlı birikimlerini bankaları aracılığıyla sağladıkları kolay finansmana dayandırmışlardır. Bunlar devlet-kaynaklı rantlara bağımlı, dolayısıyla uzun vadede birikimlerinde kırılganlık taşıyan ilkel birikimcilerdi.

İlkel birikimciler ya devlet aracılığıyla artı-değerin yeniden dağılımına dayanırlar ve spekülâtif kâr elde ettiler ya da en iyi durumda, mutlak artı-değer sağladılar. Bazıları görece artı-değer sağladıysa da bu tüm holdingi ayakta tutmayı yetecek düzeyde değildi: devlet-kaynaklı rant sarmalında, ekonomideki döngüsel daralmadan olumsuz etkilendiler.

Diğer bir grup sermaye –dinamik birikimciler– ise, devam ettiği sürece finans korumacılığından rant sağlamakla beraber, bundan bağımsız bir sürdürülebilirlikle, önemli bir düzeye varan yeni artı-değer üretimi ile de birikim sağlıyordu. Dolayısıyla dinamik birikimciler, devletin dolayımında ulaşılan artı-değere bağımlı ka-

16 Banka reformuna dair analizlerin neredeyse istisnasız tümünde, el koyulan bankaların küçük/yeni kurulmuş/riskli bankalar, buna karşılık ayakta kalmayı başaranların ise büyük/köklü/muhafazakar bankacılık anlayışına sahip bankalar olduğu şeklinde, oldukça genelleştirilmiş sınıflandırmalar kullanılmaktadır. Bu tür sınıflandırmalar kolay oldukları ölçüde, bir o kadar da reform sürecinde açığa çıkan ayrışmaları yakalamaktan uzaktır. Örnek olarak bkz. Mercan ve Yolalan (2000); Canbaş ve Vural (2002); Pekkaya vd.(2002).

17 Örneğin, küçük ölçekli Koçbank ve büyük ölçekli İş Bankası, bazı bankaların yüksek faiz oranları ile mevduat toplamasına olanak vermesi ve bunun da diğer bankalar için haksız rekabet yaratması nedeniyle yüzde yüz mevduat güvencesinin kaldırılmasını talep etmişlerdir (bkz. “Engin Akçakoca: Mevduattaki Devlet Güvencesi Sınırlandırılmalı”, Dünya, Finansal Kuruluşlar Eki, 26 Nisan 1999, s. 6; “Haksız Rekabeti Durdurun”, Cumhuriyet, 28 Mart 2001).

lan ilkel birikimcilerin tersine, küresel ölçekte göreceli artı-değer üretme kapasiteleri ile ayırt ediliyordu. Dinamik birikimciler, özellikle küresel bütünleşmeyi artırabilecek yeni birikim biçimlerini uygulamada esneklik taşıyan holdinglerdi.

Dinamik birikimciler devletin finans korumacılığının meyvelerinden yararlanmakla beraber, daha da önemlisi, birikimlerini uzun dönemde yaşayabilir bir kalıba dayamışlardır. Aslında, bir finansal krizi haber verircesine, dinamik birikimciler daha banka reformu kendilerine dayatılmadan önce, bankalarını geleneksel bankacılık faaliyetlerine doğru yönlendirmeye başlamışlardı. Çalıştıkları sektörler ve küresel sermaye ile bütünleşme kapasite ve biçimleri, bu holdinglerin Türk sermayesi içinde önde gelen konumlarını daha da sağlamlaştırılmalarına olanak verdi.

Bunun tersine ilkel birikimciler, yukarıda sözü edilen sanayideki yeni yönetime uymuyorlardı. Finanstaki varlıkları kendilerine bir korunak sağlamakla beraber bu holdingler, düşük katma değerli/istikrarsız/sübvansiyona bağımlı sektörlerle yoğunlaşmış olmaları dolayısıyla, uzun vadede sağlam bir birikim temeli kuramamışlardı.

Banka sahibi holdingler arasındaki bu fraksiyonel bölünmeler detaylı bir şekilde ele alınmadan önce iki noktaya işaret edilmelidir.

Birincisi, basit bir ayrımla sadece dinamik ve ilkel birikimciler gibi iki tür holding yoktu. Aslında her bir grup içerisinde değişik sermayeler vardı ve buna bağlı olarak her bir grubun içerisinde aşağıda tartışılacak alt-gruplar saptanmaktadır. Bu alt-gruplar, her iki tip birikim biçiminin içinde var olan gerilimleri yansıtmaktadırlar.

İkincisi, bu alt-gruplar arasında çakışan bazı özelliklerin varlığı, söz konusu grupların tamamen birbirinden bağımsız olmak yerine, bir sürekliliğin iki ucu oldukları anlamına gelmektedir. Sonuç olarak, bazı holdingler net bir şekilde bir grup veya diğerine tam olarak uymayabilmektedir. Buradaki amaç, fraksiyonların birikim kalıplarının yukarıda belirtilen özelliklerin¹⁸ ağırlık merkezine göre tanımlanmasıdır. Bir diğer deyişle, amaç holdingleri kesin bir şekilde bir fraksiyon veya diğerine sokmak olmayıp, reform sürecine bir anlam verebilmek için genel birikim kalıplarını belirlemektir.

Buna göre, Sönmez'in¹⁹ el koyulan bankaların, bankaları ayakta kalan holdingler, devlet ve IMF arasındaki bir koalisyon tarafından belirlendiği iddiası, bu seçim sürecinde daha derinde yatan ölçütleri gözardı etmektedir. Sönmez, Pamukbank ve Demirbank örneklerinde konunun banka etkinliği olmayıp, rakip holdingler arasında GSM pazarı gibi bankacılığı aşan piyasalardaki bir paylaşım mücadelesi olduğunu öne sürmektedir. Bu iddia doğruluk taşıyabilir; ancak aşağıda da görüleceği gibi, birikim kalıplarındaki daha genel farklılaşmaları yansıtan bankacılıktaki gruplaşmalar bu süreçte asıl anahtar konu durumundadır.

Yukarıda geliştirilen analitik çerçeve temelinde, makalenin geri kalan bölümün-

18 Holdinglerin ölçekleri (küçük/büyük), odaklandıkları sektörler (sanayi/sanayi-dışı), yerel/uluslararası yönelim, küresel birikim kalıpları (ihracat/üretken yatırımlar), ve ulus-ötesi sermayelerle bağlantıları.

19 Bkz. Tuncay Mollaveisoğlu, "Oyun İçinde Oyun", Akşam, 20 Eylül 2002; Tuncay Mollaveisoğlu, "IMF-BDDK Gerçeği", Akşam, 21 Eylül 2002.

de Türkiye Finans Kapitali, ilkel ve dinamik birikimciler olarak ikiye ayrılarak ele alınacaktır.

5. İlkel Birikimciler

5.1 Yeni ve Eski İlkel Birikimciler

Bu bölümde ilkel birikimciler içindeki iki alt fraksiyonun genel özellikleri tartışılıp, bu sermaye gruplarının banka reformu sürecinde bankalarını neden kaybettikleri, birikim kalıpları temelinde tartışılacaktır.

İlkel birikimciler, tasfiyeler sonucu bankalarını (ve diğer bazı finans ve finansdışı şirketlerini) kaybeden holdinglerdir. Bu holdinglerde iki genel özellik göze çarpmaktadır. İlk olarak, 1990'larda birikimlerini hızlandırmak için, finans korumacılığının olanaklarını sonuna kadar kullandılar. Bir çok durumda, bankacılığa fonları iç etmek için girdiler. Bankalarından yasal sınırlar üzerinde sağladıkları krediler, çoğu kez sübvansiyonlu krediler olmaksızın yaşayamayacak durumda olan diğer sektörlerdeki şirketlerine fon transferine olanak sağladı.

İkinci olarak, temel bir birikim kaynağı olarak, devlet borçlanmasının finansmanına katıldılar.

Bu nedenle, 1990'larda bankacılığa sızmalarını cazip kılan ikinci tamamlayıcı neden, devlet borç finansmanına dahil olmaktı. Tüm mevduatlar (1994 finansal krizi sonrası) devlet güvencesi altına alındığı ve devlet büyüyen bütçe açıklarını kapatabilmek için giderek daha yüksek faiz sunduğu için, bu bankalar yine yüksek faiz sunarak mevduat toplamakta zorluk çekmedi (Münir, 1998). Dahası, faiz-döviz kuru çıpası, bankaları devlet borçlanmasını finanse etmek için açık pozisyon²⁰ tutmaya teşvik etti. Sonuç olarak, zayıf finansal yapıları bu bankaları niteleyen bir özellik oldu.²¹

Bu banka hortumlamalarının birçoğu 1980'lerin ve 1990'ların yükselen holdingleri tarafından yapılırken, bazı eski/büyük holdinglerin de bankalarını yine soru işaretleri doğuran şekilde geniş ölçüde kullandıkları görüldü. Birçok durumda, banka kredileri iştiraklere, hayali şirketler, kıyıötesi (off-shore) banka işlemleri ve bankalar arasında 'back-to-back' krediler gibi karmaşık düzenekler kullanılarak yönlendirildi (Sümerbank, Esbank, İnterbank, Egebank, Yurtbank ve Bank Ekspres örneklerinde olduğu gibi).

Tablo 1'den de görülebileceği gibi, Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu (TMSF)'nin dayandığı yasal gerekçelere göre el koyulan bankalar iki gruba ayrılmaktadır. Birinci grup bankalara el koyma gerekçesi, bunların zayıf finansal yapıları/ödeyemez duruma düşmeleriydi (insolvenite) (4389 sayılı Bankacılık Yasası madde 14/3). İkinci grup bankalara el koyma gerekçesi ise banka kaynaklarının çoğunluk hissedarlarının yararına kullanılması ve bu yüzden açığa çıkan banka zararları olarak belirtilmekteydi (4389 sayılı Bankacılık Yasası madde 14/3 ve/4) (bkz. BDDK, 2003: 11).

20 Uluslararası finans kuruluşlarından döviz mevduatları ve krediler.

21 Yüksek piyasa ve kredi risklerine, sektör ortalamasından daha düşük Sermaye Yeterlilik Oranı (SYO) eşlik ediyordu.

Tablo 1: TMSF'ye banka transferleri için resmi gerekçeler

Ödeyemezlik (Insolvency/illiquidity)	Yolsuzluk
Yaşarbank	Interbank*
Demirbank	Bank Ekspres*
Sitebank	Egebank
Ulusalbank	Yurtbank
	Sümerbank
	Esbank
	Etibank
	Bank Kapital
	İktisat Bankası
	Bayındırbank
	Kentbank
	EGS Bank
	Toprakbank
	Pamukbank
	İmarbank
	Adabank

Kaynak: TMSF (2003:9-10)'den yararlanılarak hazırlanmıştır.

* TMSF tarafından bu bankalara, daha sonra yürürlükten kaldırılan 3182 no.lu Bankacılık Yasası'na göre el koyulmuştur.

Bankalara el koyulmasının nedenlerini kötü yönetim ve/veya yolsuzluk olarak açıklayan yasa maddelerine karşın, makalenin fraksiyonel analizi, ilkel birikimcilerin finanstan dışlanmalarının kaynağının bir bütün olarak holdinglerinin birikim kalıplarına dair özelliklerde yattığını gösterecektir. Bankaların finansal yapılarına odaklanmak, el koymalar için ancak sınırlı bir açıklama getirmektedir.

Bankalarına el koyulan holdinglerin ortak özelliği, bankacılık dışındaki birikimlerinin, kârların uzun ve kötü çalışma saatlerinden sağlandığı, düşük ücret, düşük verimli sanayiler yanında, yüksek kârlı, fakat aynı zamanda riski de yüksek olan istikrarsız, yeni yükselen sektör ve yerlerde yatırımlara dayanmasıydı.

Bu nitelikleri ile ilkel birikimciler, tek bir birikim kalıbına sahip değillerdi: sona götüren birçok yol var! Bu yüzden, banka sektörüne giriş döneminin gerçekten de farklı birikim kalıpları doğurduğunu kanıtlar şekilde, söz konusu holdingleri iki genel gruba ayırmak yerinde olacaktır: yeni ilkel birikimciler ve eski ilkel birikimciler. Bu iki grubun kendi içlerinde de, eski ve yeni ilkel birikimciler arasında farklı şirket stratejilerine işaret etmek üzere, bazı alt-gruplar ayırt edilebilmektedir. Aşağıda detaylı olarak ele alınmadan önce, Tablo 2 bu kategorileri açıklığa kavuşturmaktadır.

Tablo 2: İlkel birikimciler

Yeni ilkel birikimciler	Birinci alt-grup
	İkinci alt-grup
Eski ilkel birikimciler	

Yeni ilkel birikimciler, 1980’lerin ve 1990’ların yükselen sermayeleriydi.²² Bu holdingler, yükselişlerini doğrudan finans korumacılığına borçluydular. Sektörel olarak genişlediklerinde bu genişleme, az yatırım isteyen ve/veya yüksek getirili sanayilere, ama özellikle hizmet sektörü ve inşaat başta olmak üzere emek-yoğun sanayilere doğru gerçekleşmiştir. Bu yüzden, spekülasyon kâr ve artı-değerin devlet aracılığıyla yeniden dağılımına bel bağlamaktaydılar. Diğer birkaçı hizmet sektörüne yoğun yatırım yapmanın yanı sıra, tekstil ve orman ürünleri gibi ihracat-yönelimli, fakat düşük-katma-değerli, artık büyümeyen sanayilerde (uzun vadede daralan ihracat potansiyeli ile) faaliyet göstermekteydiler. Bu sermayelerin ortak özellikleri, mutlak artı-değer üretimine dayanmaları ve bu faaliyetlerini bankalarından borçlanma ve yine birçok örnekte siyasetçilerle yakın ilişkilerle destekleyerek, düşük düzeydeki birikimlerini hızlandırmaya çalışmalarıydı.²³ Bu özellikleriyle, bir bütün olarak yeni ilkel birikimciler uzun vadede yaşayabilir birikimciler değillerdi. Bu alt-gruba giren holdingler ve faaliyette bulundukları sektörler Tablo 3’de yer almaktadır.

Diğer yandan *eski ilkel birikimciler*, daha geniş bir sanayi yelpazesinde faaliyet gösteren, diğer bazı daha eski/büyük holdinglere karşılık gelmektedir. Bu holdingler, esas olarak içe yönelik birikim döneminde olgunlaşmış ve sermaye döngülerini 1980 sonrasında ihracat aracılığıyla uluslararasılaştırmışlardılar. Fakat, bu sermayeleri ilkel birikimciler olarak gruplandırmaya neden olan özellikleri, daha önceki birikim döneminin kültürü içinde kalmaya devam etmeleridir. İthal ikameci temelleri olan sanayilerde büyüyüp, kârlı, artı-değer üreten faaliyetler içinde yer almakla beraber, bu şirketler genişlemelerini büyük ölçüde kendi holding bankalarının finansmanına dayandırdılar. Bu nedenle, ağır bir borç yükü altına girip, 1990’ların sonlarında küresel durgunluk ve bunu iç piyasada izleyen kriz ekonomi ve bankacı-

22 Bu holdinglerin bazıları 1980’den sonra kurulmuşken, Süzer Grubu örneğinde olduğu gibi, bazıları da bu tarihten önce yerel şirketler olarak faaliyete geçmişlerdir. Grubun sahibi Mustafa Süzer, taahhüt ve ticaret işlerine 1953’te Gaziantep’te başlamış ve 1980 sonrası ihracata yönelim döneminde dış ticaret faaliyetleriyle tanınmıştı. Fakat, genel bir özellik olarak, bu holdinglerin tümü 1980 sonrası dönemde hızla gelişmişlerdir.

23 Korkmaz Yiğit, Garipoğlu ve Nergis Grupları örneklerinde, grup sahiplerinin isimleri aynı zamanda mafya bağlantısıyla anılmıştır. (bkz. Gültekin-Karakaş, 2005: Bölüm 7). Bu tarz ilişkiler bazı bankaların devralınmasının yanı sıra diğer devlet ihalelerinin finansmanı için de kullanılıyordu. Örneğin, Garipoğlu Grubu 1998’deki ihalede POAŞ petrol dağıtım şirketi için en yüksek fiyatı önerdiyse de, sadece ihaleyi kaybetmekle kalmadı, aynı zamanda Grubun önerdiği paranın kaynağı Mali Suçları Araştırma Komisyonu tarafından araştırıldı (Arslan, 2001: 344; ayrıca, Sümerbank’ın özelleştirmeden devralınması sırasında Grup sahibi Hayyam Garipoğlu ve ünlü tefeci Nesim Malki arasındaki ilişki için bkz. Arslan, 2001:342-349). Bankalarının fonlarını kullanmanın yanı sıra, pek çok örnekte, bu holdingler aynı zamanda devlet bankalarından kredi kullandılar. Örneğin, Halk Bankası yönetimi Demirel Grubu şirketlerine yüksek riskli krediler vermekle suçlanıyordu (bkz. “Usulsüz Kredi”, Cumhuriyet, 7 Ekim 2000). Sümerbank ve Egebank gibi bazı örneklerde holdingler bu kredileri, bankaların satın alınmasında kullandılar.

lığı daralttığı zaman hızla, kâr etmeyen şirketlere dönüştüler. Sonuç olarak, reform sırasında bu holdingler kendi bankalarına borçlarını ödemede zorluk çekerken, bu durum aynı zamanda bunların elkoymalardan kurtarmak için bankalarında sermaye artırımına gitme kapasitelerini de sınırladı. Ancak, bankalarını zayıf finansal yapılara ve nihai olarak el koyulmaya götüren, sadece başarısız şirket yönetimi değildi. Aşağıda da tartışılacağı gibi eski ilkel birikimcilerin bazıları, küresel rekabete uyum sağlama kapasiteleri olmasa bile, uzun vadede yaşayabilir sermayelerdi. Fakat, IMF ve Türk devleti açısından, banka sermayesinin merkezileşebilmesi için bunların finans sektöründen çıkarılmaları gerekiyordu. Bu alt-fraksiyona, Tablo 3’den de görülebileceği gibi, Yapı ve Kredi Bankası (YKB) ve Pamukbank’ın sahibi Çukurova Grubu, Yaşarbank’ın sahibi Yaşar Grubu, Toprakbank’ın sahibi Toprak Grubu ve Esbank’ın sahibi Zeytinoğlu Grubu girmektedir.

Böylece bu holdingler, birikimlerinde daha güçlü bir sanayi odağı olmakla birlikte, yeni ilkel birikimcilerle ortak bir özellik sergileyerek, bankalarından sağlanan kolay finansmana dayandılar. Ancak, birçok dinamik birikimcinin tersine, uluslararası doğrudan yatırımları (UDY) 1990’ların sonlarında yavaş yavaş başlamış olmasına rağmen, bu kanal üzerinden küresel çapta bir birikime açılamadılar.²⁴

Bir bütün olarak ilkel birikimciler, küresel olarak bütünleşmiş, rekabetçi bir ortama uyum sağlayabilir durumda değillerdi. Eski ve yeni ilkel birikimciler arasındaki bölünme, bunların birikimlerinin nerede tıkandığını da işaret etmektedir. Eski ilkel birikimciler, genişlemelerinin/üretimlerinin, bağlı kredilerin (connected lending) aşırı finansmanına olan bağımlılıklarıyla tıkanıp kalmışlardı. Yeni ilkel birikimciler ise ithal ikameci dönemde takılıp kalmışlardı –özellikle, büyük istikrarsızlık (genişleme-daralma) gösteren, modası geçmiş, yavaş büyüyen ve/veya sınavı olmayan sektörlerde. Ekonomide bir daralma ortaya çıktığında, söz konusu bu özellikler, onları küresel çapta rekabet edici nitelikte olmayan, finans temelli bir rant arayışına daha fazla bağımlı olmaya itti.

24 Burada UDY’leri ile büyük Çukurova Grubu bir istisnaydı.

Tablo 3 : İlkel Birikimciler ve Banka Reformu İtibarıyla Faaliyet Alanları

Holding	Başlıca Sektörler/Faaliyet Kolları
<i>Eski İlkel Birikimciler</i>	
Çukurova	telekomünikasyon/çeşitli imalat sanayi/finans/medya
Yaşar	gıda/boya/içecek/finans
Toprak	seramik, hijyen, enerji, akrilik küvet, sağlık gereçleri, polyester iplik, kağıt, madencilik, izolasyon, ilaç
Zeytinoğlu	çimento/makine/finans
<i>Yeni İlkel Birikimciler</i>	
Süzer	inşaat/medya/finans
Ceylan	inşaat / medya / finans
Korkmaz Yiğit	inşaat / medya / finans
Balkaner	inşaat / finans
Surmeli	inşaat /turizm/ finans
Cingilloğlu	finans/enerji
Avrupa ve Amerika	medya / finans /yayınçılık
Medya-Sabah	medya / finans / yayınçılık
Bayındır	inşaat /perakende/ medya / finans /sağlık/imalat sanayi
Demirel	tekstil/orman ürünleri/ finans
Garipoğlu	tekstil / kimyasallar /plastik/gıda/metal/ finans
Nergis	tekstil / finans
EGS	tekstil / finans
Rumeli	inşaat /çimento/telekomünikasyon/ finans /enerji/medya

5.2 İlkel Birikimcilere Dair Bazı Açılımlar

Yukarıdaki tartışma göstermektedir ki, ilkel birikimcilerin ortak özellikleri *uzun vadede yaşayabilir bir birikim kalıplarının olmayışıdır*.²⁵ Bunun yerine, devlete bel bağlamaya devam ettiler (devlet kağıtlarından kârlar; özelleştirme; devletin geniş çaplı düzenlemesine konu sektörler; ve büyük miktarlara varan bağlı krediler) ve genel olarak, düşük teknoloji sektörlerde ve gelişmemiş bölgelerde büyüyebildiler. Bunlar, rekabetçi ve gelişmiş bir kapitalist yapıda yaşayamazlardı. Bu holdinglerden *Çukurova ve Toprak grupları gibi bazıları, daha geniş bir sınai faaliyet yelpazesine/sektörel dağılıma sahip olmalarına rağmen, bankalarını birikimlerini hızlandır-*

25 İlkel birikimcilerin alt-grupları ve tekil holdingler hakkında daha fazla bilgi için bkz. Gültekin-Karakaş (2005: Bölüm 8; baskıda).

*mak için aşırı boyutlarda kullanma eğilimindeydiler.*²⁶ Küresel bütünleşme ile birlikte gelen yoğun rekabet ortamındaki bir ekonomik daralma döneminde, ilkel birikimler birikim stratejilerini yeni koşullara uyarlayamadılar.

Ayrıca, 1980'lerin ve 1990'ların yeni ilkel birikimcileri daha eski ve büyük holdinglerle karşılaştırıldığında, ya hiç ya da zayıf bir sınai temele ve sınırlı bir birikim düzeyine sahipti. Bu nedenle, sermaye yetersizlikleri bu holdinglerin büyümelerini engelleyen daha kronik bir sorun durumundaydı ve bunların banka kaynaklarını hortumlamalarında daha etkili bir neden olarak ortaya çıkmaktaydı. Dahası, hızlı bir büyüme yakalamak için, birikimlerini daha oynak/marjinal nitelikte faaliyetlerden sağlamaktaydılar. Bu durum onları, bu sektörlerdeki dalgalanmalar ve küresel/yerel ekonomideki daralmalar karşısında daha da kırılgan hale getiriyordu.

Sınai temelin varlığı ve sermaye darlığının boyutları ne olursa olsun, bu holdingler bankalarını devlet borç finansmanından sağlanan kolay kârlara yönlendirip, bu kârları hızlı, fakat spekülâtif nitelikte bir birikim için kullandılar. Ancak, banka reformu devlete borç verme olanaklarını daraltmaya başladığı zaman, bu bankalar gerekli yeniden yapılanmayı gerçekleştiremediler. Bunların zayıf finansal yapıları finansal krizlerle daha da kötüleşti (bkz. IMF, 2001a:12).

Sonuç olarak IMF ve devlet, sahiplerine bankalarında sermaye artırımına gitmeleri için baskı yaparken,²⁷ ilkel birikimciler bunun için gerekli kapasiteden yoksundular. İktisat Bankası, Bank Kapital and EGS Bankası örneklerinde olduğu gibi, bu holdinglerin bankalarını kurtarmak için, yerli-yabancı bankalarla bazı başarısız ortaklık girişimleri oldu. Ancak, bir çoğu bankacılık yasasının 64. maddesi kapsamında Hazine'nin gözetimi altında olan bu zayıf bankalar, banka reformu sırasında elenmekten kurtulamadı.

Bütün sermayeler döngüsel daralmadan etkilendiğine göre, dinamik ve ilkel birikimciler arasındaki çizgi nerede çizilmişti? Görünüşe göre, bu çizgi dinamik ve küresel olarak bütünleşmiş bir finans sektörü oluşturmak için banka sektöründeki gerekli merkezileşme ve yoğunlaşma ihtiyacı tarafından belirlenmiştir. Bu noktada devleti yönlendirmede, IMF'nin varlığı kritik bir önem kazanmaktaydı. Sadece belli sayıda banka kârlı olarak varolmaya devam edebileceği için, IMF devleti ayakta kalma potansiyeline sahip bazı sermayeleri tasfiyeye yönlendirdi. Ayrıca, küresel finans sermayesi ile işbirliği sınırlı sayıda, fakat daha büyük ölçekli Türk banka oyuncularını gerektiriyordu.

Dinamik ve ilkel birikimciler arasındaki bu çizgi devletçe değil, sadece IMF ta-

26 Toprak Grubu'nun olası bir konsolidasyona karşı Toprakbank'ta temkinli bir strateji izlediği ve banka kaynaklarını devlet tahvillerine yatırmadığı iddia edilmiştir. Ayrıca, banka kaynaklarını holding şirketleri için yasal sınırların da altında kullanmıştı. Fakat grup, finansal krizler sırasında bu kontrollü yönetimini kaybetti (bkz. Küçükylırım, 2001:27). Sahibi Halis Toprak, kuruluşundan 1997'ye kadar grubun Toprakbank'tan kredi almadığını, fakat devlet söz verdiği yatırım teşviklerini zamanında ödemeyince, 'zorunluluktan' banka kaynaklarının kullanımına başvurduğunu ifade etti. Halis Toprak bu yüzden BDDK'nın bankaya el koymakla hata yapmadığını belirtirken, asıl "yanlışlığı" devletin söz konusu teşvikleri zamanında ödememekle yaptığını söylüyordu (bkz. "Bir Daha Tokat Yersem Tesislerimi Kapatırım", Milliyet, 25 Mart 2002).

27 Bkz. IMF (2001a:11-12; 2001b:19; IMF 2001c: 21).

rafından çizilebilirdi. Çünkü, devlet bazı ilkel birikimcilerle, böyle bir kararı kendi başına alamayacak kadar yakın ilişki içindeydi. Bazı eski ilkel birikimciler ayakta kalabilirlerdi ama bunu başaramadılar. Bu noktada gayet siyasi bir karar etkili oldu. Daha az dinamik, fakat yaşama potansiyeline sahip şirketler IMF kararı ile elendi.

Bu, IMF olmadan bankacılıktaki yeniden yapılanmanın tamamlanmasının zor olacağı anlamına gelmektedir. Devlet, Türkiye'nin bu en büyük ve tanınmış şirketlerini kolayca tasfiyeye itemezdi. Ancak, IMF tarafından da belirtildiği gibi, sermayenin uzun dönem çıkarları sermaye birikiminde yeni bir yönelim gerektirmekteydi. IMF sınai birikimde ilkel birikim ve mutlak artı-değer üretiminden, göreceli artı-değer üretimine doğru bir geçişi talep ediyordu. Burda, ulusalcı/kalkınmacı yazarların iddia ettiği gibi, IMF dayatmasıyla uygulanan bir politika belirleniminden bahsetmediğim altını çizmek isterim. Tersine, IMF ve devlet arasındaki *işbirliği*nin, söz konusu dönüşümün tamamlanmasına olanak verdiğini vurgulamalıyım.

6. Dinamik Birikimciler

Bu bölümde, dinamik birikimcilerin ayırt edici özellikleri tartışılıp, devlet ve IMF'nin neden bu holdingleri Türk bankacılığının geleceği olarak tercih ettiği açıklanmaya çalışılacaktır.

Genel olarak, dinamik birikimcilere dair iki özellik göze çarpmaktadır. Birincisi, bu holdinglerin bankacılık faaliyetlerinden kârlılıkları, finans korumacılığı dönemi boyunca sağlanan devlet sübvansiyonlarına koşullanmış değildi. Tabii ki kârları sübvansiyonlarla desteklenmişti. Fakat, sübvansiyonların azalması bu bankaları krize sürükledi. İkinci ve bununla bağlantılı olarak, sanayide finans korumacılığına bağımlı olmayan, rekabetçi bir birikim temelini sistematik olarak geliştirdiler. Bu holdingler özellikle yüksek katma-değer (ve yüksek göreceli artı-değer) sağlanan bölge ve sanayilere doğru uluslararası yatırımlar yoluyla genişlediler. Sonuç olarak bunlar, avantajlı yerel birikim koşulları ve dolayısıyla sonuçta devlet korumacılığına bağımlı bir sermaye fraksiyonu olmaktan ziyade, küresel genişleme ve kârlılık peşinde koşan küresel sermayenin bir parçası haline geldiler.

Bu tarz bir yeniden yapılanmada en çok öne çıkanlar elbetteki bazı eski/köklü holdinglerdi. Fakat 1980'lerin yükselen bazı sermaye grupları da bu fraksiyona girmektedir. Türkiye'nin finans sektörünün küresel birikimle artan bütünleşmesinde her birinin oynadığı özgün rolü gösterir şekilde, dinamik birikimciler arasında üç farklı birikim biçimi saptanmaktadır. Şimdi bunları sırasıyla görelim.

6.1 Dinamik Birikimcilerin Birinci Alt-Grubu

Dinamik birikimcilerin birinci alt-grubu, tarihleri Türkiye'nin 1920'lerdeki kuruluşuna kadar uzanan, ülkenin en büyük/en eski holdingleridir. Sanayide uzun soluklu temelleri vardır. İthal ikameci dönemde sanayide genişleyip, ticari sermayeden sanayi sermayesine dönüştüler. Bu büyük holdingler 1940'lardan itiba-

ren bankacılığa da sızarak,²⁸ bugün ülkenin en büyük bankalarına sahip duruma gelmişlerdir.²⁹

Fakat bunları ayırt eden, ölçekten daha öte bir özelliktir - görece büyük diğer bazı bankalar da yeniden yapılanma sırasında tasfiye edilmiştir. Bu bankalar hem bankacılık faaliyetlerinde³⁰ hem de sanayi holdinglerinde uluslararasılaşmışlardır. Bunlar uluslararasılaşmış bir sermaye döngüsünde birikim yapmaktadırlar.

Genel olarak bu holdingler, 1980 sonrası dönemde ihracat yoluyla uluslararasılaşmaya başladılar ve 1990'larda ortak girişimle veya tek başlarına uluslararası üretken yatırımlara yöneldiler. Bu temelde, daha Türk devleti ve IMF bankacılığı yeniden yapılandırmaya başlamadan önce, bu sermayeler söz konusu dönüşümü gerçekleştirdiler ve finans korumacılığının sona ermeye başlamasından fazla etkilenmediler.

Fakat burada kritik konu sadece uluslararası genişleme olmayıp (bazı ilkel birikimcilerin de uluslararası ölçekte genişleme yönünde faaliyetleri vardı), bu holdinglerin nasıl ve nerede genişledikleridir. Özellikle, dinamik birikimciler arasında yurtiçi ve yurtdışı genişlemelerinde yabancı ortaklık kurma eğilimi vardır. Yabancı ortaklıklar, teknoloji ve finansmana erişim, riske karşı korunma, daha fazla genişleme olanakları gibi örtük yararlar sağlamaktadır. Fakat Türkiye'deki yeniden yapılanma bağlamında, bu ortaklıklar özellikle iki anahtar yarar sağlayarak hızlı genişlemeye olanak verdi: maliyet paylaşımı ve daha da önemli olmak üzere teknoloji bilgisi.

Koç Grubu'nun Koçbank'ı, Sabancı Grubu'nun Akbank'ı, İş Bankası Grubu'nun İş Bankası³¹ ve Doğuş Grubu'nun Garanti Bankası³² dinamik birikimcilerin bu birinci alt-grubuna dahil edilebilir. Bunların yeniden yapılanmasında iki özellik göze çarpmaktadır:

28 1920'lerde kurulan İş Bankası bu duruma bir istisnadır.

29 Koç Grubu'nun özelliği, Garanti Bankası'ndaki hisselerini 1980'lerin başlarında Doğuş Grubu'na sattıktan sonra, Koç Amerikan Bankası'yla (1986) bankacılıkta küçük bir paya sahip olmasıydı. Grup 1994'te finans sektöründe genişleme kararı aldı ve denizaşırı bankalar (Koçbank Netherland (1996), Koçbank Azerbaijan (2000)), leasing, sigortacılık, factoring ve tüketici finansmanı şirketleri kurdu (bkz. Erus, 1999: 42). Koç Grubu küresel ve iç finans piyasalarında büyümeye devam etmektedir. Banka reformu sırasında Koçbank'ın İtalyan Unicredito ile birleşmesiyle grup, Türk bankacılığının en büyük oyuncularından birisi haline gelmiş bulunmaktadır.

30 Bu holdingler 1980'lerden beri, denizaşırı bankaları aracılığıyla uluslararası finans piyasalarında varlık göstermektedirler. Bu süreçte özellikle Sabancı ve Doğuş grupları öne çıkmaktadır (bkz. Gültekin-Karakaş 2005: Bölüm 7; baskıda).

31 İş Bankası Grubu'nun ayırt edici özelliği, en başından beri banka-merkezli bir holding olarak örgütlenmiş olmasıdır. Kuruluşunda devlet bankasına benzer bir misyona sahip olan İş Bankası (Atatürk bankanın hissedarıydı), yeni kurulan Cumhuriyet'in ekonomik programında görev aldı. İş Bankası'nın hissedarı olduğu şirketler, bankanın merkezinde bulunduğu, holdinge benzer bir yapı oluşturdular (bkz. Kocabaşoğlu vd., 2001:609). Bu nedenle, İş Bankası bir aile holdingi bankası olarak kurulmayıp, bir kamu şirketi konumundadır (Kocabaşoğlu vd., 2001: 597, 610). 1980'lerden itibaren mülkiyeti, özel banka hissedarlığı yapısına doğru evrilmiştir ("Bizi Tanıyın", URL: <http://www.isbank.com.tr/bizitaninyin/ib-taniyin-ortaklik.html>) (6 Haziran 2004).

32 1960'larda inşaat sektöründe faaliyete başlayan Doğuş Grubu'nun özelliği bugün esas olarak finans sektörü-merkezli olması ve sanayi üretiminin grubun faaliyetleri arasında sadece küçük bir paya sahip olmasıdır. Grubun başkanı Ferit Şahenk "...bizim başlıca sektörümüz finanstır. Finans Grubumuzun % 62'sini kapsar. İkincisi % 20 ile otomotivdir. Perakendecilik % 12, inşaat % 3'tür. Ve 'diğerleri' grubunda turizm ve gıda yer almaktadır (Ferit Şahenk'in basın toplantısından, 18 Ekim 2001, Ferit Şahenk'in Basın Toplantısı Konuşma Tam Metni", <http://www.Dogusholding.com.tr/sayfa.cfm?Menu=71&NO=355&Sayfa=Haberler> (28 Kasım 2002).

- İlk olarak, gelecek on yılda, kuralızsızlaştırılmış piyasalarda rekabetçi olabileceklerini düşündükleri, yüksek verimlilik ve büyüme vaat eden sektörlerde yoğunlaşmakta ve bu ölçütü karşılayamayan yatırımlarından çekilmektedirler.
- İkinci olarak, bu artan odaklanmaya koşut olarak, iç piyasaya bağımlılıklarını azaltıp, ana iş kollarında dış piyasalara doğru yönelmektedirler.

Şimdi, bu özellikleri daha yakından görelim.

Bu holdinglerin belirli kilit sektörlerde odaklanmaları önemli bir gelişmedir. Köklü holdingler olarak herbiri geniş bir sektörel dağılıma sahiptiler. Fakat, 1990'lerden beri sektörel dağılımlarını gözden geçirerek, tekstil gibi düşük verimli alanlardan yüksek verimliliğe ve ihracatta rekabet gücüne sahip dayanıklı tüketim malları gibi sektörlerle yöneldiler. Örneğin Sabancı Grubu düşük ücretlere dayalı mutlak artı-değer üretimi yerine, küresel piyasalar için yüksek teknoloji (görelili artı-değer) üretimine girmek için tekstilden çekilirken, bilişim teknolojilerinde büyümeyi amaçladı.³³ Benzer şekilde Koç Grubu da sektörel dağılımını daraltarak gelecek dönemde rekabetçi olabileceği telekomünikasyon gibi sektörlerde odaklanmayı tercih etti.³⁴ Doğuş Grubu, rekabet gücü olan bölgesel bir şirket haline gelmek için, finans, otomotiv, gıda perakendeciliği, inşaat, turizm ve TV yayıncılığına odaklanırken, gıda üretimi, internet servis sağlayıcılığı ve havayolu taşımacılığından çekildi.

Bu holdingler arasında en geniş sektörel dağılıma sahip İş Bankası Grubu ise, 1990'ların ortalarında başlattığı iştirak satış sürecini banka reformu sırasında hızlandırdı. 2002'de geniş kapsamlı bir yeniden yapılanma başlatarak, bankanın finansal olmayan iştiraklerindeki hisselerini satıp, banka ve holding genelindeki yapılanmayı içiçe süreçler olarak sürdürdü.

Ayrıca bu holdingler arasında, Türkiye'deki yatırımlara ilişkin olarak, bazı yeni stratejik sektörlerde doğru bir yönelim görülmektedir. Telekomünikasyondan enerjiye, yüksek büyüme ve potansiyel sunan bu alanlarda özelleştirilen devlet işletmeleri, bu holdinglerin gelecek planlarında öne çıkmaktadır.³⁵

Bu alt-fraksiyonun ikinci özelliği, iç pazara olan bağımlılığını azaltıp, giderek

33 Bkz. Poyraz (2000: 33-40). Sabancı Grubu ToyotaSA'daki hisselerini de satmıştı. Bu satış işlemi, Grubun asıl ticari faaliyetlerine odaklanma politikası çerçevesinde attığı bir adımdı. 2000 yılında otomobil iç talebi beklentilerin çok altında gerçekleşince, Toyota Japonya Türkiye'deki üretim birimlerini Avrupa'ya ihraç üssü olarak yeniden yapılandırma ve böylece bunları Toyota'nın küresel zincirine dahil etme kararı aldı. Sabancı Grubu'nun güçlü bir iç satış ağı bulunduğu (Toyota'nın da benzer şekilde Avrupa'da), Toyota ve diğer ortak Mitsui Sabancı Grubu'nun ortaklıktaki hisselerini satın alırken, Sabancı Grubu Toyota arabalarının Türk piyasasındaki satışı ve pazarlaması için kurulan başka bir ortak teşebbüste çoğunluk hisselerine sahip oldu (bkz. Tekinay, 2004a: 88, 92; Fırat, 2004).

34 Bkz. Abdurrahman Yıldırım, "Sanayicilik Artık Hamallık Oluyor", Sabah, 25 Ocak 2000; "Koç İki Misli Büyüyecek", Radikal, 21 Ocak 2003.

35 Bkz. "Sabancı: Yeni Sektörlere Gireceğim", Dünya, 15 Ağustos 2000; Yeşiloğlu (2000); Ali Koç'un açıklaması için bkz. Poyraz ve Köfteoğlu (2002: 26).

daha çok uluslararası piyasalara yönelmesidir. Bu amaçla, özellikle 1990'ların sonlarında ihracat ve uluslararası üretimlerini artırdılar.³⁶

Önemli bir nokta olarak, bu süreçte Türkiye dışındaki şirketlerle işbirliğini tercih etmektedirler. Bu yatırımların bir kısmı diğer ülkelerden büyük yerli şirketlerle yapılırken, asıl büyük uluslararası yatırımlar ÇUŞ'larla yapılmaktadır. Örneğin, Sabancı Grubu önde gelen dünya şirketleriyle işbirliğini küresel genişlemede anahtar olarak kullanmaktadır.³⁷ Aynı şekilde Koç Grubu, tek başına ve ortağı ÇUŞ'ların küresel ağlarının bir parçası olarak uluslararası üretken yatırımlarını yoğunlaştırmıştır.³⁸ Doğuş Grubu otomotivde Volkswagen'le, medyada NBC Grubunun CNBC-e'si ile ortaklık kurdu. Ayrıca, grup geleneksel olarak yoğunlaştığı asıl işi olan inşaatta dışa açılmaya yöneldi ve birçok ülkede uluslararası projeler aracılığıyla uluslararası genişlemesini hâlen sürdürmektedir. Bu nedenle, önde gelen bu holdinglerin gelecek stratejileri, uluslararası genişleme ve bir ölçüde birbirleriyle rekabette kesişerek paralellik göstermektedir. Bu kesişimde, bankaların bağlı oldukları grupların genişlemelerini finansmanındaki rolleri yeni yasal düzenlemelerle³⁹ daha da kısıtlandıkça, bankacılık faaliyetlerinin diğer holding faaliyetleri ile sinerji potansiyeli öne çıkmıştır.⁴⁰

6.2 Dinamik Birikimcilerin İkinci Alt-Grubu

Yukarıda ele alınan en büyük holdinglerin yanı sıra, banka elkoymaları sırasında ayakta kalan diğer bazı bankalar da büyük ve köklü holdinglere aitti: örneğin, Tekfen Grubu'nun Tekfenbank'ı, OYAK Grubu'nun Oyakbank'ı, Zor-

36 Özellikle 1996'da Avrupa Birliği ile Gümrük Birliği'ne girilmesiyle, Koç Grubu iki ana iş sahası olan ve verimlilik sorunu yaşadığı dayanıklı ev eşyası ve otomotivde yoğun rekabete maruz kaldı (senelerce gümrük engelleri altında korunan pek çok diğer şirket gibi). Bu sorunun üstesinden gelmek için bazı Grup şirketleri birleştirildi (bkz. Power, 1999: 55). Koç Grubu yoğunlaşan rekabetin yanı sıra, 1998'de Grubun toplam cirosunun % 80'ini oluşturan otomotiv ve beyaz eşyada son krizler sırasında yaşanan talep daralmasından da olumsuz etkilendi (Oğuz, 1999: 34). Bu iki etken, Grubu iç piyasada bu ticari faaliyetlere olan bağımlılığını azaltmaya yöneltti. Ayrıca, (Grubun ana pazarı olmaya devam eden) AB'ye bağımlılığını azaltmak için, Koç Grubu yükselen piyasalarda, özellikle de Rusya, Fas, Cezayir, Polonya, Hindistan, Mısır, Azerbaycan, Özbekistan ve Kazakistan'da faaliyetlerini çeşitlendirmeye başladı (bkz. Faruk, 1997:36-37; "Koç'un Kriz Endişesi Yok", Finansal Forum, 14 Ekim 1998).

37 Örneğin, 1999'da Sabancı Grubu Amerikan DuPont firmasıyla Avrupa'da polyester işi üzerine % 50/50'lik bir ortak girişim firması olan DuPontsa'yı kurdu. Başka bir örnek olarak, Grup Güney Amerika lastik piyasasına hizmet etmek üzere, 1999'da DuPont'la % 50/50'lik ortak girişimler olarak Dusa Arjantin ve Dusa Brezilya'yı kurdu. ("Sabancı Group in Brief", URL: http://www.Sabancı.com.tr/english/hakkinda_hakkinda.htm) (11 Kasım 2002).

38 Mesela, (Grubun dayanıklı ev eşyası üreticisi Arçelik oradaki üretim tesisleriyle bir Avrupa firması haline geldi. Grup ayrıca ortakları Fiat ve Ford'la yaptığı anlaşmalardan sonra 1998'de otomotiv sektöründe büyük yatırımlar yaptı ve Kazakistan, Tunus ve Çin'in yanı sıra Orta Asya'nın otomotiv merkezi seçilen Özbekistan'da yeni üretim birimleri açtı ("Koç'ta Global Yönetim", Sabah, 27 Mart 1999).

39 Bu yasal değişiklikler için bkz. Gültekin-Karakaş (2005: Bölüm 9).

40 Bu çalışmanın tamamlandığı 2005'ten beri, dinamik birikimcilerin sektörel kayışları doğal olarak devam etmektedir. Bu süreçte, yüksek verimlilik ve ihracatta rekabet gücüne sahip ana faaliyet kollarında odaklanma tercihi devam ederken (örneğin Sabancı Grubu lastik, enerji vb. alanlarda; Koç Grubu ise, enerji, otomotiv, tüketim elektroniği ve beyaz eşya alanlarında), finans ve perakende alanlarındaki faaliyetlerin diğer sektörlerdeki faaliyetlerle sinerji yaratma özelliğinden faydalanma tercihinde, holdingler arasında farklılaşma yaşanmıştır. Örneğin, Sabancı Grubu perakendeye ağırlık verirken, Koç Grubu gıda perakendesinden çekilmiş, bu arada aşağıda ele alınacağı gibi, ikinci ve üçüncü alt-gruplardan bazı dinamik birikimciler ise finanstan çekilmişlerdir.

lu Grubu'nun Denizbank'ı, Anadolu Endüstri Grubu'nun Alternatifbank'ı, Çolakoğlu Grubu'nun Türkiye Ekonomi Bankası (TEB), Başaran Grubu'nun Anadolu Bankası ve GSD Grubu'nun Tekstilbank'ı.⁴¹ Bunlar dinamik birikimcilerin ikinci alt-fraksiyonunu oluşturmaktadır. Bu holdinglerin üç ayırt edici özelliği vardır:

- İlk olarak, birinci alt-grup gibi, bu holdingler de artı-değer üretiminde sağlam bir sanayi temeline sahiptirler. Bunlar da ithal ikameci birikim döneminde sanayide genişlediler ve üretken ve ticari sermaye bütünleşmesini 1980 öncesinde tamamladılar. Fakat, en büyük holdinglerden bazı yönlerden ayrılmaktadırlar.
- İkinci olarak, bankacılığa daha 1980'ler ve 1990'larda girmişlerdir.⁴² Bankacılığa geç girişleri dolayısıyla, esas olarak finans kapital olmayıp, sürdürülebilir kârlılıkta sanayi şirketleridirler. Buna bağlı olarak, bu holdinglerin yeniden yapılanması yukarıda ele alınan daha eski holdinglerden farklı oldu. Birinci grup dinamik birikimcilerin aksine, bu sermaye gruplarının bankalarının bankacılık-odaklı olmaları dolayısıyla finans-dışı iştirak hisselerini elden çıkarma gibi bir gereksinimleri söz konusu olmadı.
- Üçüncü ve önemli olarak, bu holdingler birinci alt-gruptaki eski holdinglerden daha küçüklerdi. Bu daha küçük ölçekleriyle, UDY'lerinde daha az rekabetçi, daha küçük bölgelere yöneldiler (özellikle Doğu Avrupa ve Türkçe konuşulan kesimler başta olmak üzere eski Sovyetler Birliği'ne dahil ülkelere).

Böylece, dinamik birikimcilerin birinci alt-grubu sermayenin küresel merkezlerinde sürekli bir Türk varlığını temsil ederken, bu alt-grup küresel birikimin yeni yükselen bölgelerinde kalıcı bir mevcudiyet yakaladılar.

Birinci özellik açısından, daha büyük ve eski dinamik birikimcilerden ölçek dışında fazla bir farkları yoktur. Onlar gibi, bu daha küçük ve yeni holdingler finans korumacılığa tamamen bağımlılıktan kaçındılar. Sektörün küçük ve orta ölçekli kesimini oluşturan bankaları, sağlam finansal yapıları ve likidite ve kredi riski

41 GSD Grubu 1980'lerin nispeten küçük yükselen holdinglerinden birisi olsa da hissedarlarının sanayi odaklılığı nedeniyle bu alt-gruba dahil edilebilir. GSD Grubu'nun çekirdeği 96 giyim ve tekstil imalatçısının 1986'da kurduğu GSD Dış Ticaret Şirketi'ne dayanıyordu. Bu şirket, yüksek ihracat hacimlerine sahip şirketlere verilen kârlı teşviklerden faydalanan büyük ticaret şirketlerinin küçük ve orta ölçekli tekstil üreticileri üzerindeki kontrollerini kırmak için kurulmuştu. 'Ülkenin zirvedeki ihraç firmalarından biri' haline gelen GSD Dış Ticaret Şirketi (*Euromoney*, 1998), 1990'larda leasing, faktoring, sigortacılık, aracılık, uluslararası yatırım şirketleri ve GSD Yatırım Bankası'nın kurulmasıyla finans sektöründe yayılınca, bir holding yapısına dönüştürüldü. ("GSD in Brief", URL: <http://www.gsdholding.com.tr/brief.htm> (6 Aralık 2002)). Bu süreçte, GSD Grubu önce büyük bir tekstil imalatçısı ve ihracatçısı olan Akın Grubu'nun o dönemde sahibi olduğu Tekstilbank'ın hisselerinin % 30'unu satın aldı ve 2002'de de Akın Grubu bankada gerekli sermaye arttırımını gerçekleştiremeyince % 74.9 ile ana hissedar haline geldi.

42 1980'lerde banka sermayesini kendi döngülerine dahil etme yollarını ararken, yeni banka kuruluşlarına getirilen bazı kısıtlamalar altında, Çolakoğlu Grubu yerel bir bankayı TEB'e dönüştürerek bankacılığa girdi. Diğer taraftan, devletin ticari bankalardan ziyade yatırım bankalarını tercih etmesi dolayısıyla, Tekfen Grubu 1988'de bir yatırım bankacılığı lisansı elde etti. OYAK Grubu bankacılığa yabancı bir bankanın hisselerini satın alarak girdi ve daha sonra 1993'te de tüm hisseleri ele geçirdi. Öte yandan, 1990'lar banka sahibi olmak için yeni bir mekanizma sundu: devlet bankalarının özelleştirilmesi. Zorlu ve Başaran Grupları sırasıyla Denizbank ve Anadolu Bankası'nın özelleştirme ihalelerini kazanma başarısını gösterdiler. Holdinglerin 1980 sonrası banka sektörüne sızmada kullandığı çeşitli mekanizmalar için bkz. Gültekin- Karakas (2003; 2005, Bölüm 4).

açısından temkinli yaklaşımları ile ilkel birikimcilerden ayrıldılar. Örneğin, TEB, Tekstilbank ve Tekfenbank temkinli ve sağlam banka yönetimleri ile tanınırlar.⁴³ Buna göre, bu alt-grup içerisinde banka-holding ilişkileri, korumacılığa bağımlı ilkel birikimcilerden en başından beri farklılık gösterdi. Örneğin, Denizbank Türkiye’de holding bankacılığının bugün ulaştığı yeni biçiminin erken bir temsilcisi olmuştur.⁴⁴ Denizbank Genel Müdürü Hakan Ateş (bkz *Activeline*, 2000), Zorlu Grubu’nun bankayı, kaynaklarını holding şirketlerine aktarmak için değil, bankacılık yapmak amacıyla satın aldığını vurguluyordu.⁴⁵

Bu bankalar da devlet borç finansmanına katıldılar. Ancak, finansal krizler sırasında ilkel birikimcilerin taşıdıkları büyük risk onları zayıflatıp ve sonunda da bankacılıktan dışlanmalarına katkıda bulunurken, bu bankaların daha dikkatli yaklaşımları ve buna eşlik eden yüksek nakit varlıkları, bu gruptaki dinamik birikimcilerin ayakta kalmasına olanak verdi.⁴⁶ Böylece, sermaye kıtlığı çeken veya borç içinde yüzen ilkel birikimcilerin aksine, dinamik birikimcilerin bu ikinci alt-grubunun sahip olduğu nakit varlığı, bunların hem krizin maliyetlerini karşılayıp, hem de krizler sırasında yükselen faiz oranlarından avantaj sağlamalarına olanak verdi.

Bu holdinglerin sanayide genişlemeleri, yine daha eski dinamik birikimcilerle paralellik göstermektedir. Bir bütün olarak, bunların ithal ikameci faaliyetleri ihracat artışına zemin hazırlarken, 1980’lerin büyük ihracat desteği altında artan ihracatları bu holdinglerin sermaye birikimlerinin hızlanmasında kilit bir rol oynadı. Örneğin, demir ve çelik üretimine odaklanan Çolakoğlu Grubu ile esas olarak sınai ve tıbbi gazlar ile demir ve çelik üreten Başaran Grubu Türkiye’nin en büyük 10 ihracatçısı listesinde yer almaktaydılar.⁴⁷

Bunlar daha eski-büyük holdinglere iki açıdan daha benziyorlardı. İlk olarak, bu holdingler Türkiye’nin enerji ve telekomünikasyon gibi stratejik sektörlerinde süren özelleştirmelerden pay kapmaya çalıştılar. Zorlu ve OYAK grupları bu açıdan en çok öne çıkan gruplardı.⁴⁸

İkinci olarak, dinamik birikimcilerin bu ikinci alt-grubu uluslararası ticaret ve üretim faaliyetlerine yönelik çabalarını artırdılar. Bunlar küresel ve yerel genişlemelerini hızlandırmak için yabancı sermaye ile yeni ortaklıklar kurdular. Örneğin,

43 Bkz. Şengönül (2001a; 2001b); Münir (1998); Levent (2002); Demirci (2003); “Tekfenbank Targets 25 pct ‘98 Asset Rise”, Turkish Daily News, 11 Haziran 1998, URL: http://www.turkishdailynews.com/old_editions/06_11_98/econ.htm.

44 Diğer özelleştirilen bankalardaki zimmete geçirme örneklerine (Sümerbank ve Etibank) karşılık, Denizbank ve Anadolu Bankası 1997’de devralınmalarından itibaren dezenflasyon dönemine hazırlanmak için ihtiyatlı bir bankacılık stratejisi izlemişlerdir.

45 URL: <http://www.denizbank.com.tr/english/index.htm> (15 Kasım 2002).

46 Oyakbank örneği için bkz. Öztürk (1999:58).

47 Uluslararası bankacılığa gelince, Başaran, Zorlu ve Tekfen Grupları dışındaki bu alt-fraksiyona dahil holdingler, 1990’lar boyunca banka kurdular/ele geçirdiler: birçok kıyı ötesi (off-shore) bankacılık birimi ve finansal hizmet şirketinin varlığı, bu holdinglerin çoktan en büyük holdingleri takip ederek finans ayaklarını uluslararasılaştırma sürecine girdiklerini göstermektedir.

48 Bkz. Volkan-Mutlu (2003:48).

ihracat-odaklı bir holding olarak OYAK,⁴⁹ UDY'lerin eşliğindedir. OYAK Grubu Genel Müdürü Coşkun Ulusoy iç piyasa odaklı olmanın doğurduğu riski azaltmak için küresel açılım gereğinin altını çiziyordu (bkz. Volkan-Mutlu, 2003: 50).

Yukarıda da belirtildiği gibi, tasfiye edilen bazı holdingler -yeni ilkel birikimciler- de geçiş ekonomilerinde yatırım yaptılar. Fakat, dinamik birikimcilerin ikinci alt-grubunun ayakta kalmasında merkezi rol oynayan yaşamsal fark bu holdinglerin geçiş ekonomilerinde taşıdıkları riskin türüne ilişkindi. Bu dinamik birikimciler dayanıklı ev eşyaları ve içecek gibi temel sanayilerde daha istikrarlı ve uzun-dönemli yatırımlar yaparken, ilkel birikimciler konut inşaatı ve finans gibi yüksek riskli sanayilere yatırımlardan sağladıkları getirilerdeki belirsizlik dolayısıyla kırıl-ganlık taşıyorlardı.

Örneğin, Türk bira piyasası sınırlı bir büyüme potansiyeli sunduğu için, Anadolu Endüstri Grubu UDY'lere odaklandı ve 1990'lar boyunca yabancı ortaklarıyla Romanya, Rusya, Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan ve Ukrayna'da bira ve meşrubat üretim tesisleri kurdu. Tekfen Grubu⁵⁰ 1980'ler ve 1990'larda Almanya ve Özbekistan'daki diğer doğrudan yatırımları dışında, özellikle Doğu Körfez Bölgesi, Kafkasya Bölgesi ve Rusya Federasyonu'nda esas işi olan uluslararası inşaatla hızla büyüdü. İnşaat faaliyetleri mühendislik, üretim, yapı ve montaj içeren oldukça sofistike projeler olması bakımından yeni ilkel birikimcilerin inşaat faaliyetlerinden ayrılıyordu. Benzer şekilde, Zorlu Grubu coğrafi dağılımını çeşitlendirerek, bazılarında yabancı ortaklarıyla olmak üzere, Fransa, Güney Afrika, ABD, İran, Rusya ve Bulgaristan'da üretim tesisleri kurdu.

Dahası, geniş faaliyet yelpazelerini asli olmayan veya büyüme vaat etmeyen işlerden çekilmek için gözden geçirdiler. Örneğin, Tekfen Grubu 1998 ve 2000 yılları arasında yeniden yapılanarak, kârsız tekstil ve ampül üretiminden çekildi. Ayrıca, ölçek ekonomileri gerektiren perakendecilikte büyük yatırımlar yapmak istemediği için, 'Makrocenter' süpermarket zincirini Doğu Grubu'na sattı. Benzer şekilde OYAK Grubu lider olamayacağı sektörlerden çekilme stratejisi kapsamında kârsız perakende işinden çekilirken, telekomünikasyon, bilgi teknolojileri, enerji, bankacılık, finans, konut ve madencilik gibi öncelikli alanlarda büyümeyi amaçladı.

Bu alt-grup içindeki holdingler de istikrarsızlığa karşı bir güvence unsuru olarak ortak girişimleri kullandılar. Yabancı sermaye ile ortak girişimler, yakın geçmişte yaşanan kriz dönemlerinde yeniden yapılanma için esneklik sağladı. Örneğin, Tekfen Grubu Mis Süt'teki hisselerini, yabancı ortağı Nestle artık küresel stra-

49 Ordu'nun yardımlaşma fonundan ortaya çıkan (1961) ve büyüyerek bir sanayi ve finans grubuna dönüşen OYAK Grubu, 'ülkenin en başarılı iş imparatorluklarından birisi' haline gelmiştir (Leyla Boultan, Financial Times, 9 Ekim 2001). Grubun tanınmış uluslararası isimlerle ortak girişimleri vardır ve çimento (1963), otomotiv (Goodyear (1961) ve Renault ile (1969)), finans, gıda, kimya, turizm, ticaret, inşaat, taşımacılık, güvenlik ve sigortacılık gibi çeşitli sektörlerde faaliyetlerde bulunmaktadır.

50 Tekfen Grubu inşaat işine 1956'da başlamış ve bugün dünya çapında tanınır hale gelmiştir. Özellikle enerji sektörü ve tarım sanayiinde uluslararası inşaat, Grubun yabancı ortaklarla yürüttüğü temel faaliyetlerindendir. Grubun 2003'teki cirosunun dağılımı inşaat % 47,2, tarım sanayii % 35, bankacılık % 13,2, ve diğerleri % 3,8 olarak gerçekleşmiştir (bkz. Tekinay, 2004b:78-80).

tejisi çerçevesinde faaliyetlerini daraltmaya başlattığı ve bu durum grup için beklediği kadar yüksek bir büyüme potansiyeli vaat etmediği için sattı (bkz. Poyraz, 2002b: 32-33; Tekinay, 2004b: 79). Ayrıca, Anadolu Endüstri Grubu Honda'daki Japonlarla ortaklığını sona erdirdi ve enerji dışında yeni sektörlere girmemeye kararlı görünmektedir.⁵¹

Özetlemek gerekirse, dinamik birikimcilerin ikinci alt fraksiyonu, sermayenin üç işlevini (para sermaye, üretken sermaye ve ticari sermaye) döngülerine içererek, hızlı bir birikim sağladılar. Birinci alt fraksiyona dahil olan daha büyük sınai holdingler, ikinci alt fraksiyondakilerden daha fazla ilerlemiş olmalarına rağmen, hepsi birden uzun erimli kârlılık kapasitesine işaret eder şekilde üretken, ticari ve para sermaye döngülerini uluslararasılaştırmada önemli adımlar attılar. Böylece, sağlam birikim temelleri, daha ileri uluslararasılaşma düzeyleri ve temkinli bankacılık politikaları ile bu holdingler, sadece kriz fırtınasını atlatmakla kalmayıp, aynı zamanda krizden daha da güçlenerek çıktılar ve finans korumacılığın sona ermesinden sonra da başarılı şekilde büyümeye devam ettiler.

6.3 Dinamik Birikimcilerin Üçüncü Alt-Grubu

Bu alt-grup, 1980'ler ve 1990'ların yükselen ve (kayda değer) bir sanayi odağı bulunmayan holdinglerini kapsamaktadır. Bu holdingler hızlı bir sınai genişleme yerine niş piyasaları hedeflemiş olup, bu alçakgönüllü rol ile sürdürülebilirlik sağlamaktadırlar. Bankaları da uluslararası nitelikte bankalar olmamakla birlikte, Türk ve (bazıları) diğer ulusal perakende bankacılık piyasalarına hizmet verebilir durumdaydılar.

Bu holdingler için finanstaki varlıkları genel şirket stratejileri için önemli olmakla birlikte, aşağıda bahsedileceği gibi banka reformu sırasında elde tutmayı başardıkları bankalarını daha sonra sektördeki konsolidasyon sürecinde elden çıkarmak durumunda kalmışlardır. Ancak bu konuya değinmeden önce, bu dinamik birikimcilerin bankalarını el koyma sürecinde korumayı nasıl başardıkları, holdinglerin birikim kalıpları temelinde açıklanacaktır.

Banka reformu sırasında bu holdingler finans sektörünün yanı sıra, genel olarak medya, perakende ve inşaat gibi hizmet sektörlerinde çalışmakta ve dolayısıyla oldukça istikrarsız/marjinal sektörlerde birikim yapan yeni ilkel birikimcilerin medya-finance ve diğer hizmet sektörü odaklı birinci alt-grubuna benzemekteydiler. Fakat bu benzerliğe rağmen, dinamik birikimcilerin üçüncü alt fraksiyonu içerisinde yer alan bankalar, birikim kalıplarına dair bazı özgün nitelikleri sa-

51 Anadolu Endüstri Grubu'nun Honda'yla ortak girişimindeki hisselerini satması iki konudaki anlaşmazlıktan kaynaklanıyordu. Birincisi, Anadolu Endüstri Grubu ihracatı arttırmak isterken Honda iç piyasaya odaklanmak istiyordu. İkincisi, Honda kendileri tarafından sermaye arttırımı yapılmasını talep etti, fakat bu kendi paylarının Türk ortakları aleyhine artacağı anlamına geliyordu. Bu yüzden, aslında Anadolu Endüstri Grubu otomotiv sektöründe büyümeyi tercih ediyorduysa da, ortak girişimin geleceğinin yönü üzerine yaşanan anlaşmazlık Grubun ortaklıktan ayrılmasına yol açtı (Anadolu Endüstri Grubu'ndan Metin Ecevit'in açıklaması için bkz. Fırat (2004); "Japon Honda'yla Yolumuzu İhracat ve Yerlilik Oranı Ayırdı", Hürriyet, 7 Mart 2002).

yesinde elkoymalardan kendilerini koruyabilmişlerdir. Dışbank'ın Doğan Grubu, Finansbank'ın Fiba Grubu ve MNG Bankası'nın MNG Grubu bu alt-fraksiyon içerisinde yer almaktadır.

Diğer dinamik birikimcilere benzer şekilde, bu alt fraksiyon finans korumacılığından yararlanmakla beraber ona bağımlı değildi. Daha açık bir ifadeyle, diğer yatırımlarını finanse etmede teşvikli finansmana bağımlı değildi.⁵²

Buna bağlı olarak, yatırım stratejileri bütünselik (entegre) ve sürdürülebilir nitelikteydi. Örneğin, lider bir medya grubu olarak Doğan Grubu, ilk birikimini ticaretten sağlamıştır. İthal ikameci sanayileşme (İİS) dönemi boyunca, Koç Grubu'nun otomotiv şirketlerinin satış bayisi olarak çalışmış ve ticari birikimini 1980'lerde büyük holdinglerce üretilen otomobilleri ve dayanıklı tüketim mallarını pazarlayarak hızlandırmıştır. 1990'larda ise Doğan grubu turizm, medya ve finansta devlet teşvikleri ile büyümüştür. Grup, banka reformunu takip eden dönemde önce Türkiye'de süregelen serbestleşme ve özelleştirme süreçlerinden yararlanıp finans, enerji ve telekomünikasyon sektörleri arasında daha fazla sinerji yaratmaya çalışmış, ancak daha sonra bankasını satarak finanstan çekilmiştir.⁵³ Dolayısıyla, Türkiye'nin en büyük medya şirketlerine sahip olmasına rağmen, petrol dağıtımı ve enerji bu grubun ana iş kolu haline gelmiştir.⁵⁴

Diğer taraftan, Fiba Grubu finans-perakendecilik odaklı olarak çalışmayı tercih etmiş ve bu iki sektör arasında sinerji yaratmak grubun hem yurtiçindeki hem de uluslararası platformdaki ana stratejisi haline gelmiştir.⁵⁵ 2001 yılı itibarıyla, Grup faaliyetlerinin yüzde kırkı uluslararası bir yönelime sahipti ve büyüme stratejisinin uluslararası piyasalar üzerine kurulu olduğu ifade edilmiştir.⁵⁶

Burada, benzer sektörlerde çalışan birçok yeni ilkel birikimci inişe geçerken, bu holdinglerin dikkatli bir büyüme politikasının yanı sıra sinerji arayışları, reform fırtınasını atlattıklarında önemli bir etken olarak belirmektedir. Örneğin, Fiba Grubu'nun Romanya'da perakendede eski ortağı olan Bayındır Grubu, (yurtiçi ve deniz aşırı banka şubelerini hırslı büyüme politikasını finanse etmede kullandığı için) önemli bir pazar payı kaybı yaşarken, Fiba Grubu temkinli bir bankacılı-

52 Bu çıkarım aynı zamanda, sanayi dışında faaliyet gösteren görece küçük MNG Grubu tarafından da doğrulanmaktadır. 1970'lerin inşaat kökenli Grubu, 1996'da turizm, finans, hava kargosu, medya ve son olarak da savunma sanayisine yayılmıştır. Bugün turizm sektöründeki en büyük gruplardan birisidir.

53 Doğan Grubu tarafından atılan son önemli adım Türkiye'de petrol ürünleri perakende satışı ve dağıtımının piyasa lideri POAŞ'ın İş Bankası Grubu'yla ortaklık kurularak Özelleştirme Kurulu'ndan satın alınmasıydı ("Chairman's Message", URL: <http://www.Doganholding.com.tr/chairman.html> (27 Kasım 2002)).

54 Doğan Holding CEO'su Tufan Darbaz'ın açıklamaları için bkz, URL: <http://www.doganholding.com.tr/news/highlight1.asp> (8 Haziran 2004).

55 Yönetim Kurulu Başkanı Hüsnü Özyeğin, Grubun iki alan arasında sinerji yaratarak büyüyeceğini belirtmiştir (bkz. "Fiba Holding Chairman Hüsnü Özyeğin 'The Future is Retailing' ", URL: <http://www.fibaholding.com.tr/e-b-perakende.html> (15 Kasım 2002)). Ancak zaman içinde, Fiba Grubu ele geçirdiği yeni şirketlerle perakende sektöründe büyürken, medya sektöründen çekilmiştir (bkz. Çoban, 2003).

56 Örneğin, Romanya'daki en büyük alışveriş merkezine ek olarak, grup Ukrayna'nın yanı sıra Romanya'da da ikinci bir merkez açmayı planlamaktadır (bkz. Hilal Işık Arı, "Özyeğin'den Finansbank Yaklaşımı", Finansal Forum, 2 Nisan 2002).

ğın yanı sıra, dikkatli/odaklanmış bir büyüme politikası izlemiştir.⁵⁷

Fiba Holding yönetim kurulu başkan yardımcısı Ömer Aras,⁵⁸ büyük sanayi yatırımları bulunmadığı için kriz zamanında bu tip şirketlere fon sağlama gibi bir zorunluluk yaşamadıklarını belirtiyordu. Ayrıca, perakende ve finans arasındaki sinerji sayesinde, kriz zamanında da büyümeye devam edebildiklerini sözlerine ekliyodu. Dahası, finans iştirakleri aracılığıyla geniş denizaşırı bağlantıları olduğu için, Finansbank 2001'deki devalüasyondan ciddi bir biçimde etkilenmemiştir (bkz. Şengönül, 2001c).⁵⁹

Özetle, üçüncü alt-grubun üyeleri temel olarak finans ve diğer hizmet sektörlerine odaklanmış durumdaydı ve bu nedenle, dinamik birikimcilerin ilk iki grubundan farklı olarak sanayi üretimi yoluyla artı-değer elde edememekteydiler. Bu durum onları ticari olarak yaşayabilir, fakat sanayi üretimi için sınırlı bir kapasitesiye sahip kılmıştır. Ancak, birikim kalıplarının bu özelliği bu holdinglerin Türkiye'nin yeniden şekillenen FK'inde yer almasına olanak vermesine rağmen, onları aynı zamanda dinamik birikimcilerin en kırılgan fraksiyonu da kılmıştır. Bu yazının ilk kaleme alındığı tarihte, bu alt-gruba giren holdinglerin bankalarının, gelecekte yabancı bankalar ve diğer dinamik birikimciler tarafından devralınma açısından kırılgan oldukları öngörüsünde bulunmuş-tum (bkz. Gültekin-Karakaş, 2005). Bu öngörüü destekleyen gelişmelerden ilki, bir Hollanda-Belçika bankası olan Fortis'in, Doğan Holding'le Dışbank'ın alımı için anlaşması olmuştur. Bunu, Fiba Grubu'nun Finansbank'daki çoğunluğu NBG (National Bank of Greece)'e satarak, bankadaki % 9.68 oranındaki hissesi ile finanstaki varlığını küçültmesi izlemiştir. Son olarak MNG Grubu'na ait MNG Bankası'nın % 91 hissesi, 2007 yılı içinde Arab Bank ve Lübnanlı Hariri ailesine ait BankMed'e satılarak, bankanın ismi Turkland Bank olarak değiştirilmiştir. Böylece bu dinamik birikimciler, Türkiye FK'si içinde sahip oldukları yerlerini kaybetmiş bulunmaktadır (bkz. Tablo 5).

Dinamik birikimciler ve banka reformu sırasında faaliyette bulundukları başlıca sektörler Tablo 4'den izlenebilir.

57 Nurten Erk, "Fiba: Hem İyimseriz Hem de Temkinliyiz", Hürriyet, 14 Ocak 2003.

58 Nurten Erk, "Fiba: Allah'tan Sanayi Sektöründe Değiliz", Hürriyet, 21 Mayıs 2001.

59 Fiba Grubu'nun Rusya, Romanya, Hollanda ve İsviçre'de bankaları mevcuttu.

Tablo 4: Dinamik Birikimciler ve Banka Reformu İtibarıyla Faaliyette Bulundukları Başlıca Sektörler

Holding	Sektörler/Faaliyet Alanları
Birinci Grup	
Koç	otomotiv/dayanıklı tüketim/gıda/enerji/ticaret/
	turizm/inşaat/bilgi teknolojisi/finans/perakende
Sabancı	otomotiv /lastik/kimya/çimento//finans/ perakende
	gıda/tütün/kağıt/ bilgi teknolojisi /tekstil
İş Bankası	cam/kimya/metallurji/gıda/çimento/ otomotiv/ lastik/ seramik/ plastik/deri/ finans
İkinci Grup	
Doguş	finans / perakende / otomotiv /gıda
Zorlu	Ev tekstili/ dayanıklı tüketim /enerji/ finans
Tekfen	inşaat/sanayi/finans/ perakende /
Anadolu Endüstri	içecek/kırtasiye malzemeleri/ otomotiv / finans
Oyak	otomotiv /gıda/ finans /
Çolakoğlu	çelik / finans
Başaran	çelik /sınai tıbbi gaz/ finans
GSD	tekstil/finans/ticaret
Üçüncü Grup	
Doğan*	medya (yazılı ve görsel yayıncılık)/ticaret/finans/çelik
Fiba	perakende / finans
MNG	inşaat/ finans

* yeni girilen sektörler: enerji-perakende/telekomünikasyon

6.4 Dinamik Birikimcilerin Genel Nitelikleri

Kuş bakışı ile bakıldığında, birinci grubun geçiş ekonomilerinde genişlemenin yanı sıra, genellikle gelişmiş kapitalist ülkelerde yatırım yapan büyük ÇUŞ'larla ilişkisi olduğu görülmektedir.

İkinci grup, Türk finans ve sermayesinin özellikle Türkçe konuşulan bölgeler başta olmak üzere, eski Sovyet Bloku'na dahil geçiş ekonomilerine girmelerine yardımcı olmaktadır. Ancak, bu alanlara ilk girenler için hızlı kâr olanakları mevcut olmasına rağmen, bu dinamik birikimciler (oralarda genişlemeyi isteyen ilkel birikimcilerin tersine) istikrarlı, merkezi sanayilerde uzun-dönemli yatırımlar yaptılar. Aşağıda değinileceği gibi, süreç içerisinde bazıları FK içindeki konumunu yabancı ortaklarla güçlendirirken, bazıları da bankalarını yabancı bankalara satarak finanstan çekildiler.

Üçüncü grup daha da farklı bir rol oynadı. Bunlar, sanayide genişleme konusunda daha az istekliydi ve bankacılık üzerine dayalı bir birikim kalıbı izleyerek, holdinglerinin hizmet sektörü ile olan sinerjisinden yararlanmak istediler. Bu alt-grup, artı-değer üretimiyle en az bağı olan grup olması dolayısıyla, Türk sermayesinin sınai temelde yeniden yapılanması ve uluslararası genişlemesinde daha küçük bir role sahip oldu. Yaşayabilir durumdaki, iyi performanslı bu bankaların kaderlerinin, gelecekte banka sektöründeki rasyonalizasyonlara bağlı olduğu aşikardı. Nitekim, bu bankaların hisselerinin tamamının veya çoğunluğunun yabancı bankalara satılması ile, holdingleri birikimlerini artık FK oluşumu dışında sürdürmektedirler.

Dinamik birikimciler, özellikle de birinci ve ikinci alt-gruplar, devletin finans korumacılığına bağımlı kalmaya devam etmekten ziyade, artı-değer üretimi yoluyla birikimlerini genişletme yönelimleriyle ayırt edilmektedirler. Bunların dinamiklikleri özellikle, yalnızca Türkiye içinde bir birikimin sürdürülebilir olmadığını sezerek küresel yönelim içinde olmalarında yatmaktadır. Dahası, bu holdingler sadece uluslararası birikime doğru bir kayış yapmakla kalmayıp, bunu asıl olarak uzun dönemde rekabet potansiyeli olan faaliyetlerde gerçekleştirdiler. Bu nitelikleri birkaç yolla kendini gösterdi.

İlk olarak, dinamik birikimciler banka reformundaki elenme mekanizmasını temelde yukarıda işaret edilen genel birikim stratejilerindeki belirli özellikler sayesinde aşmakla birlikte, yeni bankacılık dönemine geçişi de başarılı bir şekilde yönettiler. Bütün özel mevduat bankalarının yüksek getirili hazine bonolarından yararlanmasına rağmen, el koyulan bankalar Kasım 2000 krizindeki likidite sıkışıklığı ve Şubat 2001 krizi sırasındaki yüksek oranlı devalüasyon karşısında kendilerini kırılganlaştıran, devlet borçlanmasını finansman dolayısıyla taşıdıkları riskleri yönetmede başarısız oldular. Dinamik birikimciler için durum farklıydı. İş Bankası Genel Müdürü Ersin Özince devlet borçlanmasını finansmanın yanı sıra, esas olarak bankacılığa odaklanmış olmalarını şöyle vurguluyordu:

...İş Bankası çok geniş tabanlı bankacılık yapagelmekteydi. Yani geçmiş dönemdeki yüksek reel faizler ve kamu borçlanma politikalarından nispeten yararlanan müesseselerden biridir. Fakat nispeten yararlanmıştır çünkü: bugün sektörün gerçek bankacılığa döndüğü söyleniyor...İş Bankası hiçbir zaman kendini gerçek bankacılıktan uzaklaştırmamıştır. Böyle bir şeyi yapması mümkün değildir.

...Zaten biz hazine bonusunda çok yoğun değildik. Böyle olmak da zorundaydık. 850'nin üzerinde şubesi olan bir bankayı hazine bonusu geliriyle idare edemezsiniz. Daha küçük, dinamik bilançoları idare edebilirsiniz. (Ayyıldız, 2000:7)

Bazı dinamik birikimciler, ilkel birikimcileri ağır yaralayan finansal krizleri fırsat-

ta çevirmeyi dahi becerdiler.⁶⁰ Böylece, krizler ilkel ve dinamik birikimciler arasındaki çizginin daha net belirlenmesinde işlev gördü. Bir IMF raporunun (2001a:11) doğruladığı gibi, krizler sırasında ödünç verilebilir likiditeye sahip dinamik birikimcilere ait bankalar, ilkel birikimciler ve devletten kaynak transferi sağladılar.

İkinci olarak, dinamik birikimciler sadece bankacılıktaki geçiş dönemini iyi idare etmekle kalmayıp birikim sağlayacakları sektör ve bölgeleri yeniden belirleyerek gruplarının genel stratejilerini de gözden geçirdiler. Aslında, sektörel dağılımın gözden geçirilmesi yeni dönemde banka-holding ilişkilerindeki değişimle de ilgiliydi. Finans korumacılığı sona yaklaştıkça, bankaların genel birikim stratejilerindeki işlevselliği de yeniden değerlendirilmek zorundaydı.

Dinamik birikimciler reform öncesi dönemde gerekli hazırlıkları yapmada başarılı olmuşlardı. Bankalar giderek daha fazla diğer sektörlerdeki faaliyetlerle sinerji yaratmada işlevsel görülmeye başlandı.⁶¹ Dahası, bu holdingler odaklarını eşzamanlı olarak perakende, enerji, telekomünikasyon ve bilgi teknolojileri sektörlerine doğru, bu sektörler sadece gelecek dönemde stratejik, yüksek büyüme potansiyeline sahip oldukları için değil, fakat aynı zamanda finans ve medya gibi diğer sektör faaliyetleri ile sinerji yaratabileceği için kaydırmışlardır.⁶²

Üçüncü olarak, bu genel yapılanma sürecinde, genelde Türk holdingleri ve özelde de FK küresel sermaye ile artan bütünleşmeyi işaret edercesine, uluslararasılaşma çabalarını hızlandırmaktadırlar. Ercan'ın belirttiği gibi (2003b:2), özellikle büyük ölçekli sermayeler 1990'larda, 1980-1989 döneminde yakalanan ihracat performansına benzer bir performansı yakalayamadılar ve iç piyasaya yöneldiler. Ancak yakın zamandaki söz konusu yeniden yapılanma sırasında, bu iç yönelim döneminin sona erdiği görülmektedir. Holdingler artık giderek daha fazla küresel genişleme peşinde koşmaktadırlar.

Dördüncü olarak, bu ortak özelliklere rağmen dinamik birikimcilerin alt-grupları arasında farklar vardır; bu üç alt-grup bankalarında konsolidasyon sürecinde farklı yeniden yapılanma stratejileri izlemişlerdir: birinci alt-grup en başından itibaren küresel sermaye ile ortaklık yoluyla güçlenmeye çalıştı (Koçbank, Garanti Bankası ve Akbank); ikinci ve üçüncü alt-gruplar gelecekte yabancı ortaklıklara hazırlanmak üzere ilk olarak, el koyulan bankaları ve/veya bunların seçilmiş

60 Finansal krizler bankacılık genelinde kayıplara neden olsa da, bazı dinamik birikimciler kayıplarını belirli ölçüde telâfi edebilmişlerdir (bkz. Soydan ve Karagüllü, 2001). Örneğin, Akbank, büyük açık döviz pozisyonları nedeniyle kur kaybı yaşarken, faiz oranları yükseldiğinde yüksek likidite pozisyonundan yararlanmada başarılı oldu (bkz. Nurten Erk, "Akbank: Kriz Bize Dokunmadı", Hürriyet, 11 Ocak 2001; Soydan & Karagüllü (2001:22)). Sonuç olarak, Ali Sabancı'ya göre, 2001 yılında Grubun sınav ve ticari cirosunda dolar bazında yaklaşık beşte bir oranında bir küçülme olsa da, finansman grubu Sabancı Grubu'nun beklentilerini aşan bir performans göstermiştir (bkz. Poyraz, 2002a: 28).

61 Holdingler farklı sektörlerdeki dağıtım kanallarını (müşteri veritabanlarını), toplam grup cirolarını yükseltmek için kullanmayı amaçladılar. Örneğin Oyakbank, OYAK Grubu'nun otomotiv şirketi OYAK-Renault için taşıt kredileri veriyordu (bkz. Levent, 2005).

62 Dinamik birikimcilerin geçiş dönemini yönetmedeki başarılarını doğrular şekilde, örneğin Doğu Grubu holdingdeki yeniden yapılanma ile diğer sektörler öne çıktıkça, finansın holding portföyündeki payını 1998'de % 83'ten, 2000'de % 63'e ve 2003'te % 56'ya indirmiştir (bkz. Aki, 2004).

varlıklarını (şubeler, personel, krediler vb.) devralarak konumlarını güçlendirmeye çalıştı. Bu sermaye gruplarından bazıları daha sonra yabancı bankalarla ortaklık kurarak, artan rekabet ortamında Türkiye'nin FK'si içindeki konumlarını pekiştirmişlerdir (TEB, Tekfenbank, Alternatifbank, Finansbank⁶³). Ancak, gerek üçüncü alt-gruptaki holdingler ve gerekse ikinci alt-gruptaki kimi holdingler, banka reformu sırasında Türkiye'nin FK'si içinde tutunmayı başarmışlarsa da, bu durumlarını süreç içinde koruyamamışlardır. Bu sermaye grupları bankalarını yabancı bankalara satarak, bugün diğer faaliyet kollarında güçlenmeye çalışmaktadırlar (Dışbank, Denizbank, Oyakbank ve MNG Bankası) (bkz. Tablo 5).⁶⁴

Tablo 5: Banka Sektörünün Konsolidasyonunda Dinamik Birikimciler

Yabancı Ortaklık (FK içinde kalan dinamik birikimciler)			
Holding	Ulusal Banka	Yabancı Banka	Yıl
Koç	Koçbank	Unicredito	2002
Doğuş	Garanti Bank	GE Corp	2005
Çolakoğlu	TEB	BNP Paribas	2005
Tekfen	Tekfenbank	EFG Eurobank	2006
Sabancı	Akbank	Citibank	2006
Anadolu Endüstri	Alternatifbank	Alpha Bank	2006
Fiba	Finansbank	NBG	2006
Yabancı Satın Alma (FK'den ayrılan dinamik birikimciler)			
Holding	Ulusal Banka	Yabancı Banka	Yıl
Doğan	Dışbank	Fortis	2005
Zorlu	Denizbank	Dexia	2006
Oyak	Oyakbank	ING Bank	2007
MNG	MNG Bankası	Arab Bank & BankMed	2007

Dinamik birikimcilerin bütün alt-grupları için geçerli olmak üzere ise şu saptamada bulunulabilir: Türkiye'de küresel entegrasyona dayalı yeni bir birikim biçimi için temeller atılmıştır.

6.5 Sermayenin Yeniden Yapılanmasında Dinamik Birikimcilerin Rolü

Türk banka sektörünün uluslararası bankacılık standartlarına uyumu, küresel sermayenin dünya ölçeğinde değer yaratma koşullarının tektipleştirilmesi arayışının bir parçasıdır. Bu arayış, Türkiye'de sermaye ve emek ile sermayenin farklı kesimleri arasındaki ilişkiler üzerinde kaçınılmaz olarak baskı yarattı.

63 Bu ortaklıkla Finansbank'ta oldukça küçük bir payı kalan Fiba Grubu ise Türkiye'nin FK'si içinde önemli bir güç kaybetmiştir.

64 Banka sektöründeki konsolidasyon süreci konusunda bkz. Gültekin-Karakaş (2005: Bölüm 11; 2006; baskıda).

Dinamik birikimciler, iç birikimin artık rant-arayışından ziyade, kârlılık ve üretkenliğe dayalı olması gerektiğinin ve Türkiye küresel sermayeye açıldıkça, rekabet koşullarının rasyonelize edilmesinin kaçınılmaz olduğunun farkındaydılar: Bu durum, uluslararası sermaye piyasalarından fon sağlamayı, yabancı doğrudan yatırımları ülkeye çekmeyi ve ihracatı artırmayı gerektiriyordu. Bu ayrıca, devletin finans korumacılığına bağımlı olan ve hâlâ bu yolla beslenme arayışı içinde olan ilkel birikimcilerin elenmesini zorunlu kılıyordu.

Bu amaçla dinamik birikimciler, ilkel birikimcilerin temel büyüme kaynağı olan devlet borçlanmasının azaltılması gereğini vurguluyorlardı. Devlet yüksek faiz oranlarıyla borçlanmaya devam ettikçe, bu finansman maliyetlerini artıracak, haksız rekabeti beslemeye devam edecek ve ‘gerçek’ bankacılığa dönüşü önleyecekti.⁶⁵

Dahası, küresel bütünleşme ve buna eşlik eden piyasa koşullarının hâkimiyeti sadece finans sektörü reformunu gerektirmekle kalmayıp, aynı zamanda bir sanayi reformunu da zorunlu kılmaktaydı. FK’nin Türkiye’deki uzun geçmişi veri iken, bir alandaki reform diğeri olmadan varolamazdı. 1980 sonrası dönemde reel ücretlerdeki çarpıcı erime ve yüksek kâr oranlarına rağmen, finans korumacılığı altında devlet borçlanması fon sahibi sermaye fraksiyonlarına çok daha kolay ve yüksek getirili bir değerlendirme alanı sunuğu için, sağlanan kârların tümü yeni yatırımlara dönüşmedi. Bazı holdingler sabit sermaye yatırımları yoluyla değişen ölçülerde genişlemiş olmalarına rağmen, imalat sanayinin üretim ve ihracatındaki artışın esas kaynağı, kapasite kullanım oranlarının artışıydı. Sonuç olarak, Türkiye imalat sanayi giderek demode hale gelmiş ve uluslararası çapta rekabet edebilirlik gereksinimi veya çözülme gerçeği ile yüzyüze gelmişti.

Dinamik birikimcilerin bu gerekliliklerin farkında olmalarının nedeni, Türk ekonomisinde çeşitli şekillerde uygulanan yoğun devlet korumacılığının, kendi küresel genişleme arzularının önünde bir engel heline gelmesiydi. Fakat IMF ve devlet politikasını sadece kendi birikim istekleri ile uyumlu olduğu için onaylamaktan ziyade, dinamik birikimcileri ayırt eden özellik bunların aslında devletin yürüttüğü reformların başını çekmiş olmalarıdır. Dinamik birikimciler, finans korumacılığı dönemi zirvesinde iken bile kendi birikimlerini uluslararasılaştırıyor ve akılcılaştırıyorlardı. Aslında, bu sermayelerin zaten küreselleşme peşinde koşuyor olmalarının sayesinde devlet ve IMF, bunları sermayenin hegemonik fraksiyonu yapacak reform politikalarını geliştirebiliyordu. Eğer dinamik birikimciler bu geçiş sürecinde yol katetmemiş olsalardı, finansal kuralsızlaştırma (dereglasyon) sürecinde zaten Türkiye’de bütün bankalar iflas etmiş olabilirdi! Devlet ve IMF, yerli ve yabancı sermayeler arasındaki bütünleşme sürecini ilerletebilmek için dinamik birikimcilere gereksinim duymaktaydı.

Bu nedenle dinamik birikimcilerin, birikim rejiminde uluslararası rekabet gücünü artırma yönünde devlet yönetiminde bir değişimi talep etmeleri şaşırtıcı de-

65 Bkz. İş Bankası Genel Müdürü Ersin Özince’nin beyanatı (*Nokta*, 2000:8).

ğildi. Örneğin, Koç Grubu'ndan Rahmi Koç şunları vurguluyordu: 'artık siyaset çıkar dağıtımında daha fazla kullanılmamalı ve siyaset devlet kaynaklarının dağıtımı yoluyla yapılmamalıdır'.⁶⁶ Buna bağlı olarak, Koç'un talep ettiği devlet, rekabet şartları altında serbestçe çalışan bir özel sektör yaratacak ve haksız rekabeti önleyecekti.⁶⁷ Zorlu ve Anadolu Grupları da devletin bir rant ekonomisinden, üretim ekonomisine geçişe odaklanmasını talep ediyordu.⁶⁸

Bu holdinglerin küresel olarak bütünleşmiş bir birikimin meziyetlerini yüceltmeleri de şaşırtıcı değildi. Örneğin, Koç Grubu'ndan Rahmi Koç, Avrupa Birliği ile yapılan Gümrük Birliği ile Dünya Ticaret Örgütü düzenlemeleri nedeniyle, Avrupa ve dünya ile bütünleşmeye olan gereksinimi vurguluyordu. Koç'a göre, bu düzenlemeler kendi grubuna dünya ile rekabet etme sorumluluğunu veriyordu.⁶⁹ Doğuş Grubu'nun başkanı Ferit Şahenk'in aşağıdaki ifadesi küresel rekabet kuralları na uyuma olan bu gereksinimi doğrulamaktadır:

...Bu program değişimin programıdır. Türkiye'deki durumu sadece bir finans krizi yaratmadı. Artık dünya bizim belirli standartlarda çalışmamızı ve koşmamızı istiyor. Biz de büyümek istiyorsak dünya ile iç içe olmak mecburiyetindeyiz. Bu fonları da, bu paraları da Türkiye'ye getirmek istiyorsak bu kulübe üye olmak zorundayız. Üye olmanın da şartları var. Bu da küreselleşmenin getirdiği bir mecburiyet.⁷⁰

Böylece söz konusu bu önde gelen holdingler, Türkiye'de devletin yürüttüğü reformların birer öncüsü oldular.

7. Sonuç

Bu makale, Türkiye banka reformunu sermaye fraksiyonları arasındaki çelişkiler açısından ele almaktadır. Analiz, devlet ve IMF gözetimi altında, iç merkezli sermaye birikiminin küresel birikime dönüşümünde sermaye içi sınıf dinamiklerinin nasıl değiştiğine ışık tutmaktadır.

Bu yaklaşım, banka reformunu finans ve bankacılığı kendine özgü belirleyicileri ve denge durumu var olarak görüp, ayrı bir sektör olarak ele alan genelgeçer yaklaşımlardan önemli bir farklılık göstermektedir. Bu analizde, banka reformunun gerisinde yatanın basitçe bankaların mali yapılarının değil, daha derindeki başka dinamikler olduğu görülmektedir. Çünkü, banka reformunu önceleyen ve ona eşlik eden gerilimler, bankacılığı aşarak toplam sermaye içindeki daha geniş çelişkilerle kesişmektedir. Bankaların değişik sektörlerde faaliyetleri olan holdingler tarafından sahipliği veri iken, bankaların yaşaması veya batması sadece onların finansal operasyonları tarafından değil, holdinglerinin genel birikim stratejilerince belirlenmiştir.

66 "Derviş Son Ümidimiz", Sabah, 21 Mart 2001.

67 "Koç: Önce Güçlü Siyasi İdare", YeniYüzyıl, 1 Nisan 1998.

68 Nurten Erk, "Özilhan: 2001 Zor Geçer", Hürriyet, 5 Ocak 2001.

69 "Devlerin Yolu 21.Yüzyılda Kesişecek", YeniYüzyıl, 21 Ağustos 1998. Ayrıca, Doğuş Grubu başkanı Ferit Şahenk'in benzer bir ifadesi için bkz. Ruhi Sanyer, "Kriz Boyun Eğmeye Başladı", Radikal, 12 Kasım 2001.

70 Ruhi Sanyer, "Şahenk: İyi Yoldayız", Radikal, 12 Kasım 2001.

Sermayenin belli fraksiyonlarına, ama özellikle FK'e birikimi hızlandırmak için gereken kaynakları sağlayan finans korumacılığı devletin tercih ettiği bilinçli bir politikaydı. Devlet, borçlanma politikası aracılığıyla, finansal gelirleri bu politikadan yararlanan fraksiyonlar lehine çoğalttı. Ayrıca, en azından üstü örtük bir şekilde, yetkin olmayan sermayelerin bankacılığa sızmalarına ve holdinglerin bankalarını kullanmalarına/ hortumlamalarına göz yumdu.

Finans korumacılığın sona ermesi ile birlikte, yeni bir birikim rejimi için, holdinglerin birikim kalıplarında bir yeniden yapılanma gerekti. Buna göre, 'ciddi' bir birikim için IMF gözetiminde devlet tarafından gerçekleştirilen düzenlemeler, sermaye içinde ve özellikle de FK içinde, bir elemeye ve yeniden organizasyona yol açtı.

Önemli bir nokta olarak, bu yeniden yönelim sürecinde finans korumacılık sona yaklaşırken, dinamik birikimciler birikimlerini daha da uluslararasılaştırma ve bu nedenle de (Türkiye'deki sermaye kıtlığı veri iken) küresel sermaye ile olan bağlarını daha da güçlendirme gereksinimi içinde oldular. Dinamik birikimcilerin küresel sermaye ile bu daha fazla eklemlenme gereksinimi, 1990'ların sonlarında ve 2000'lerin başlarında devlet yönetiminde yaşanan yeni değişim sürecini de beraberinde getirdi.

Kaynakça

(Not: Makalede çok sayıda gazete küpürü ile holding/banka internet sayfasına referans verildiği için, bu referanslar sadece dipnotlarda verilip, kaynakçada tekrar içerilmemiştir.)

Activeline (2000) "Yeni Dönemde Oyunun Kuralı Maliyetleri Kontrol Etmektir", Denizbank Genel Müdürü Hakan Ateş ile mülakat, 5, Ağustos, 1-8, URL: http://www.makalem.com/Search/ArticleDetails.asp?nARTICLE_id=741.

Akçay, C. O. (2001) "Fallacies of Fantasyland: the Turkish Banking Sector", *Privateview*, (TUSIAD yayın organı), Yaz, 40-47.

_____ (2003) "The Turkish Banking Sector Two Years after the Crisis: A Snapshot of the Sector and Current Risks", Z.Öniş & B.Rubin (der.), *The Turkish Economy in Crisis* içinde, London: Frank Cass.

Akı, V. (2004) "VW ile Otomotivde Üretime Girebiliriz", *Capital*, Doğuş Grubu CEO'su Ferit Şahenk ile mülakat, 1 Haziran, URL: http://www.capital.com.tr/haber.aspx?HBR_KOD=64.

Akyüz, Y. ve K. Boratav (2002) "The Making of the Turkish Financial Crisis", *UNCTAD Discussion Paper*, no.158, April.

Arslan, Ş. (2001) *Hortum ve Cinnet*, İstanbul: Om.

Ayyıldız, F.N. (2000) "Türkiye İş Bankası 76 Yaşında", *Nokta*, 20-26 Ağustos, 4-11.

BDDK (Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurulu) (2003) *Bankacılık Sektörü Yeniden Yapılandırma Programı- Gelişme Raporu-(VI)*, Nisan, URL:

www.bddk.org.tr/turkce/yayinlarveraporlar/rapor/yapilandirmaprogrami/BSYYP_Gelisme_042003.pdf.

Boratav, K., O. Türel, ve N. Yentürk (1996) "Adjustment, Distribution and Accumulation", *UNCTAD Research Paper*, Geneva.

Boratav, K. ve E. Yeldan (2001) "Turkey, 1980-2000: Financial Liberalisation, Macroeconomic (In)-Stability, and Patterns of Distribution", Aralık 2001 versiyonu, URL: <http://www.bilkent.edu.tr> (16 Nisan 2002).

- Bryan, D. (1984) *The State and the Internationalisation of Capital in the Australian Mining Industry, 1965 to 1980*, Basılmamış Doktora Tezi, the University of Sussex.
- _____ (1987) "The State and the Internationalisation of Capital: an Approach to Analysis", *Journal of Contemporary Asia*, 17:3, 253-275.
- BSBİG (Bağımsız Sosyal Bilimciler İktisat Grubu) (2001) "Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı Üzerine Değerlendirmeler", Ankara: TMMOB, URL: <http://www.bagimsizsosyalbilimciler.org/yazilar/bsb%20gegp.htm> (11 Şubat 2002).
- Canbaş, S. ve G. Vural (2002) "Mevduat Bankalarında Faaliyet Etkinliğinin Önemi: Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu'na Alınan Bankalar Açısından Bir Değerlendirme", *Banka Mali ve Ekonomik Yorumlar*, Ağustos, 39:8, 64-77.
- Çoban, F. (2003) "Büyükler Topluyor", *Capital*, 1 Şubat, URL: http://www.capital.com.tr/haber.aspx?HBR_KOD=795.
- Çolak, Ö.F. (2001) "Finansal Kriz ve Bankacılık Sektöründe Yeniden Yapılandırma Programı Üzerine Bir Eleştiri", *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 3(2), Güz, URL: <http://dergi.iibf.gazi.edu.tr/pdf/3202.pdf>.
- DPT (Devlet Planlama Teşkilatı) (2000) *Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Yayın no. DPT: 2514-ÖİK: 532, Mayıs, Ankara: DPT, URL: <http://ekutup.dpt.gov.tr/yabancis/> (5 Mayıs 2002).
- _____ (2003) *Industrial Policy for Turkey (Towards EU Membership)*, August, Ankara: DPT, URL: <http://ekutup.dpt.gov.tr/sanayi/tr2003ab.pdf> (15 Nisan 2004).
- _____ (2004) *Sector Profiles of Turkish Industry-A General Outlook*, February, Ankara: DPT, URL: <http://ekutup.dpt.gov.tr/imalatsa/2004.pdf> (15 Aralık 2004).
- Demirci, F. (2003) "Düzenlemeler Reel Sektörü de Kapsamalı", *Tekfenbank Genel Müdürü Mehmet Erten ile mülakat*, *Finans Dünyası*, Nisan, 38-42.
- Ercan, F. (2003a) "Sınıftan Kaçış: Türkiye'de Kapitalizmin Analizinde Sınıf Gerçekliğinden Kaçış Üzerine", Köse, A.H. Şenses, F. ve Yeldan, E. (der.), *İktisat Üzerine Yazılar 1- Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar* içinde, İstanbul: İletişim.
- _____ (2003b) "Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarına İlişkin Yapısal-Yasal Düzenekler (Rekabetçi Devletin Oluşum Süreci)", *Küreselleşme ve AB Süreçlerinin Ülke Sanayi ve Mühendislerine Etkileri* içinde, Yayın no: E/2003/350, 247-272, Ankara: TMMOB.
- _____ (2003c) "İş Kanunu Sermayeye Ne Kazandırdı?", *Tes-İş Dergisi* (TES-İş, Ankara), 'Emek Açısından Yeni İş Kanunu' konulu özel sayı, no. 2003-3, 38-42.
- Ercan, F., D. Gültekin-Karakaş ve K. Tanyılmaz, "Türkiye'de Sermaye Birikimi: Yapısal Dönüşüm ve Sektörel Tercihler", *Cumhuriyetin 85'inci Yılında Türkiye Ekonomisi* içinde, Gazi Üniversitesi Yayınları. (baskıda)
- Ersel, H. (1999) "Managing Financial Liberalization in Turkey: Consistent Banking Regulation", *Yapı Kredi Bankası*, İstanbul, URL: www.worldbank.org/mdf/md3/papers/finance/Ersel.pdf (3 Mayıs 2002).
- Ertuğrul, A. ve F. Selçuk (2001) "A Brief Account of the Turkish Economy, 1980-2000", URL: <http://www.bilkent.edu.tr/%E7Efaruk/ertugrulselcuk.pdf> (20 Eylül 2001).
- Erzan, R., Akçay, C. ve R.Yolalan (2001) "Kuşbakışı Türk Bankacılık Sektörü", *Active*, Mart-Nisan, 6-14.
- Erus, A. (1999) "Koç'un Global Finans Atağı", *Koç Grubu Finansal Hizmetler Müdürü Tevfik Altınok ile mülakat*, Paramatik, 8 Ağustos, 42-43.
- Euromoney* (1998) "GSD Plans its Next Step", February, URL:

- www.euromoney.com/default.asp?page=888&public/regions/weurope/turkey/header.html&contents/publications/euromoney/em.98/em.98.02/ej .
- Faruk, K. (1997) "Koç'un 2005 Fetih Planı", Koç Grubu Ram Dış Ticaret Şirketi Genel Müdürü Hasan Bengü ile mülakat, *Intermedya Ekonomi*, 2 Mart, 36-37.
- Fırat, E. (2004) "Yabancıyla Evlilik Neden Yürümedi?", *Capital*, 1 Mayıs, URL: http://www.capital.com.tr/haber.aspx?HBR_KOD=108 .
- Gültekin -Karakaş, D. (2003) "The Integration of Banking and Industrial Capital in Turkey", *METU International Conference in Economics/VII*, September 6-9, 2003, Ankara, Turkey, Conference Proceedings.
- _____ (2005), *Global Integration of Turkish Finance Capital: State, Capital and Banking Reform in Turkey*, Basılmamış Doktora Tezi, University of Sydney, Australia.
- _____ (2006) "Rising Concentration and Centralization of Banking Capital in Turkey", *Conference on Developing Economies, Multiple Trajectories, Multiple Developments*, European Association for Evolutionary Political Economy (EAEPE), November, 2-4, 2006, İstanbul /Turkey. Conference proceedings.
- _____ (2008) "Türkiye'nin Yapısal Dönüşüm Sürecinde Banka Reformu", Ercan, F., T. Ören ve K. Yılmaz (der.), *Türkiye'nin Güncel Sorunları I*. içinde. Yayıncılar Türkü Söylüyor 4. cilt, Dipnot Yayınevi.
- _____ (baskıda) *Türkiye Finans Kapitalinin Küresel Entegrasyonu: Türkiye'de Devlet, Sermaye ve Banka Reformu*, İstanbul: İletişim.
- IMF (Uluslararası Para Fonu) (2001a) "Turkey: Sixth and Seventh Reviews under the Stand-By Arrangement", *IMF Country Report*, no. 01/89, June, URL: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/scr/2001/cr0189.pdf> .
- _____ (2001b) "Turkey: Eight Review Under the Stand-by Arrangement-Staff Report", *IMF Country Report*, no.01/137, August, URL: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/scr/2001/cr01137.pdf> .
- _____ (2001c) "Turkey: Tenth Review Under the Stand-By Arrangement November 21", *IMF Country Report*, no. 02/21, February 2002, URL: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/scr/2002/cr0221.pdf> .
- İşinbark Küçükıyıldırım, A. (2001) "Fizibilite mi? Önemli Değil!", *Para*, 9-15 Aralık, 26-27.
- Kocabaşoğlu, U., G. Sak, S. Sönmez, F. Erkal, O. Gökmen, N. Seker ve M. Uluğtekin (2001) *Türkiye İş Bankası Tarihi*, İstanbul: İş Bankası.
- Köse, A. H. ve A. Öncü (2000) "İşgücü Piyasaları ve Uluslararası İşbölümünde Uzmanlaşmanın Mekansal Boyutları: 1980 Sonrası Dönemde Türkiye İmalat Sanayi", *Toplum ve Bilim*, Sonbahar, 86, 72-90.
- Levent, B.B. (2002) "Hedefimiz Butik Banka", *Tekstilbank Genel Müdürü Çim Güzelaydınlı ile mülakat, Capital*, Ağustos, 152-155.
- _____ (2005) "Tasarruf ve Kredi Bankası Olacağız", *Oyakbank Genel Müdürü Hakan Eminsoy ile mülakat, Capital*, 1 Şubat, URL: http://www.capital.com.tr/haber.aspx?HBR_KOD=1915&KTG_KOD=16 .
- Manisalı, E. (2003) *Dünya'da ve Türkiye'de Büyük Sermaye*, 4th edn, İstanbul: Derin.
- Marx, K. (1867) *Capital*, vol. 1, London: Penguin Books, 1990.
- Mercan, M. ve R. Yolalan (2000) "Türk Banacılık Sisteminde Ölçek ve Mülkiyet Yapıları ile Finansal Performansın İlişkisi", *YKB Tartışma Tebliği Serisi*, 2000/1.
- Münir, M. (1998) "For Family and the State", *Euromoney*, November, URL: <http://www.euromoney.com/contents/publications/euromoney/em.98/em.98.11/em.98.11.4.html?> (23 January 2003).

- Nokta (2000) "İş Bankasının Kaptan Köprüsündeki Ersin Özince-Kurumuyla Yaşayan Bir Genel Müdür", İş Bankası Genel Müdürü Ersin Özince ile mülakat, 20-26 Austos, 5-11.
- Oğuz, S. (1999) "İşlerin Hazıranda Açılmasını Bekliyoruz", Koç Grubu Yönetim kurulu üyesi Suna Kırış ile mülakat, *Ekonomist*, 11 Nisan, 34-35.
- Özeke, B. (2003) "Foreign Investment", *International Financial Law Review*, October, 1.
- Öztürk, K. (1999) "Kanuna Uymayan Başka Bankalar da Var", Oyakbank Genel Müdürü Mark C. Folley ile mülakat, *Ekonomist*, 11 Nisan, 58-59.
- Poyraz, S. (2000) "Sabancı Holding'in 21.Yüzyıl Planları", Sabancı Holding Yönetim Kurulu Başkanı Sakıp Sabancı ile mülakat, *Ekonomist*, 15 Ekim, 32-40.
- _____ (2002a) "Sabancı, 350 Milyon Dolarlık Yatırım Yapacak", *Ekonomist*, 7 Nisan, Sabancı Grubu Strateji ve İş Geliştirme Grubu Başkanı Ali Sabancı ile mülakat, 24-30.
- _____ (2002b) "Ekonomi Bundan Daha Kötüye Gidemez", Tekfen Grubu Başkanı Nihat Gökyiğit ile mülakat, *Ekonomist*, 32-33.
- Poyraz, S. ve K. Köfteoğlu (2002) "Koç Grubunun Ana Faaliyet Alanı Bilişim Olacak", Koç Holding Bilgi Teknolojileri Grubu Başkanı Ali Koç ile mülakat, *Ekonomist*, 10 Mart, 24-30.
- Power (1999) "Koç Holding Kehanetleri Sürüyor", Kasım, 54-62.
- Pekkaya, S., Aydoğan, E.M. ve A. Tosuner (2002) "Türk Bankacılık Sisteminde Risk Analizi", *İktisat İşletme ve Finans*, Ağustos, 17:197, 47-67.
- Saygılı, Ş. (2003) *Bilgi Ekonomisine Geçiş Sürecinde Türkiye Ekonomisinin Durumu*, Yayın no. DPT: 2675, Ankara: DPT, URL: <http://ekutup.dpt.gov.tr/ekonomi/tarih/tr/saygilis/bilgieko.pdf>.
- Soydan, B. ve E. Karagüllü (2001) "En Büyük 5'in Geleceği", *Power*, Haziran, 18-26.
- Şengönül, B. (2001a) "Türk Ekonomi Bankası-Şirket Özeti", URL: http://www.iktisatyatirim.com.tr/ikt/c_report/TEB_SO-0401tr.pdf (25 Haziran 2003).
- _____ (2001b) "Türk Ekonomi Bankası-3C/2001 Bilanço Analizi", URL: http://www.iktisatyatirim.com.tr/ikt/c_report/TEBNK_BA-Q301tr.pdf (25 Haziran 2003).
- _____ (2001c) "Finansbank-1C/2001 Bilanço Analizi", URL: http://www.iktisatyatirim.com.tr/ikt/c_report/FINBN_BA-Q10601tr.pdf (1 Temmuz 2003).
- Tekinay, N.A. (2004a) "İç Pazarı Önemsemedik İhracata Odaklandık", Toyota CEO'su ve Türkiye Başkanı Koji Kobayashi ile mülakat, *Capital*, Ağustos, 88-92.
- _____ (2004b) "Çekirdek İş Odaklı Büyümeye Devam", Tekfen Holding Başkanı Erhan Öner ile mülakat, *Capital*, Ağustos, 76-80.
- TMSF (Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu) (2003) *Faaliyet Raporu*, URL: <http://www.bddk.org.tr/turkce/ana-sayfa/default.asp>.
- Volkan-Mutlu, F. (2003) "Kararlıyız Hedefimiz Dünya", OYAK Grubu Genel Müdürü Coşkun Ulusoy ile mülakat, *Power*, Eylül, 45-53.
- Yeldan, E. (2001) *Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi*, 2nd edn, İstanbul: İletişim.
- _____ (2002) 'Behind the 2000/2001 Turkish Crisis: Stability, Credibility, and Governance, for Whom?', URL: www.bilkent.edu.tr/%7Eyeldane/Chennai_Yeldan2002.pdf (accessed 17 November 2003).
- Yeşiloğlu, T. (2000) "İş Bankası Misyonerdir", İş Bankası Genel Müdürü Ersin Özince ile mülakat, *Capital*, Mayıs, 60-68.